Editura UNIVERS

Medic, romancier şi poet, cronicar al luptelor de partizani, el însuşi luptător în rîndurile partizanilor italieni, Mario Tobino (născut în 1910) a primit consacrarea literară în 1962, fiind încoronat cu laurii marelui premiu italian Strega pentru romanul său Organizaţia clandestină (Il clandestino) tradus şi la noi.
O zi cu Dufenne (Una giornata con Dufenne), cartea pe care o prezentăm acum cititorilor noştri, este rodul cel mai recent al travaliului literar al scriitorului.

Lei 3,50

167

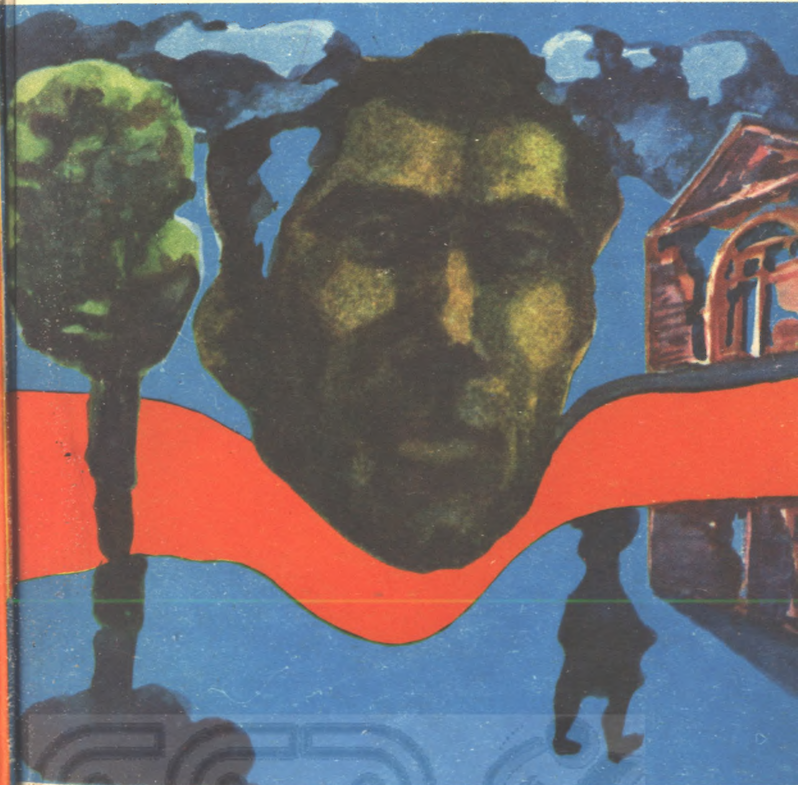
1971

MARIO TOBINO • O ZI CU DUFENNE

MARIO TOBINO

O ZI CU DUFENNE

COLECŢIA MERIDIANE

Coperta : *Dan Erceanu*

Mario Tobino
UNA GIORNATA CON DUFENNE

Mario Tobino

O zi cu Dufenne

Traducere de
Idea Andreşoiu-Camozzi
şi
Iulia Giroveanu

Editura UNIVERS

Bucureşti, 1971

Această poveste este în întregime închipuită

I

Am petrecut o zi destul de interesantă cu Gastone Dufenne.

Acum vreo douăzeci şi cinci de zile, portarul spitalului de boli nervoase la care lucrez, a venit să-mi spună că „domnul chestor“ întreabă de mine la telefon.

M-am încruntat, fiindcă dintotdeauna mi-a fost greaţă şi frică de cei de la poliţie. Gîndindu-mă însă numaidecît că publicasem de curînd o carte şi că sinceritatea mea ar fi putut să-mi creeze unele neplăceri, mi-am spus că era mai prudent să ascult, de la capătul ăsta al firului, ce vrea „domnul chestor“.

— Sînt doctorul Giustiniani, am rostit destul de acru la telefon.

— Şi eu Berlinga ! am auzit un glas voios în chip de răspuns. Am fost împreună la internat. Nu-ţi aduci aminte ? Stăteam în aceeaşi bancă.

M-am topit ca un pumn de zăpadă azvîrlit pe o tablă de fier încinsă.

— Ba mi-amintesc foarte bine. Dragă Berlinga, ce drăguț din partea ta că mi-ai telefonat.

De fapt, nu-mi aminteam cîtuși de puțin de Berlinga, dar deodată mi-a revenit în minte anul de internat la Collevinci, la lasserieni, toată captivitatea mea, cu preoții aceia ai lui Don Lasser care mă salvaseră, primii care înfăptuiseră cea dintîi operă de salvare a mea în tinerețea cam zbuciumată. Ajunsesem în pragul casei de corecție, la un pas de Tribunalul pentru minori. Nu eram rău, dar aveam nevoie de o înțelegere pe care nu o găseam nicăieri, și pe care o căutam cu înverșunare. Un an întreg de internat reînviase în mine, și, din recunoștință pentru acei preoți lasserieni, am rostit grăbit prin firul de telefon :

— Sigur că da, să ne vedem.

— Mă urc în mașină și sosesc.

— Te aștept.

Domnul chestor se înființă la ospiciu ca să mă vadă. Îl adusese cu mașina un subaltern de-al său, care stătea acum alături de el, respectuos, plin de o solicitudine mieroasă. Amîndoi fuseseră poftiți lîngă camera portarului, într-un salonaș folosit în astfel de împrejurări.

Intrînd, am văzut că fostul meu coleg de internat era de statură mijlocie și avea chipul brăzdat de ani și de grijile meseriei sale. Mi s-a părut a desluși că în momentul acela nu dorea decît să fie la fel ca toți ceilalți italieni, să aibă și el meseria lui, mai mult sau mai puțin la fel ca celelalte.

Ne-am apucat să jonglăm cu amintirile din internat. Subalternul care-l însoțea intervenea din cînd în cînd, punctînd conversația cu exclamații scurte, pline de amabilitate și considerație pentru mine și superiorul său ; vorbea un dialect toscan cam lăbărțat, nu avea o dicțiune prea clară, venea poate din centrul Maremmei sau chiar dintr-o regiune mai de la sud.

— Și cum te simți în poliție ? l-am întrebat pe colegul meu de internat, întrerupînd șirul amintirilor de școală.

— Bine. Tatăl meu m-a înscris. Cînd eram încă la armată, în război, a făcut cerere în numele meu. La întoarcere, m-am trezit îndrumat spre această carieră.

— Nu, am vrut să știu cum te simți printre toți meridionalii ăștia, care ocupă numai ei toate chesturile, cum reușești să te menții pe linia de plutire ?

Celălalt, subalternul care-l însoțea, ridică degetul cu un gest umil, de o ciudată grație conștientă, parcă cerînd cuvîntul. Mișcarea trăda o anumită energie ascunsă, de parcă ar fi vrut să ne avertizeze că ar fi fost mai bine să vorbească el, înainte de a mai adăuga noi ceva.

— Și eu sînt meridional, sînt din Lecce, zîmbi el cu ingenuitate și îngăduință.

Cîteva clipe m-am simțit foarte stînjenit, dar cei doi „agenți ai ordinii" — cel toscan și cel din sud, uniți acum în aceeași familie — au fost atît de buni și au continuat conversația, s-au făcut că nu observă gafa, au dat-o

uitării, s-a vorbit îndată despre altceva. Toţi trei împreună ne-am străduit să trecem peste greşeala pe care o făcusem.

Dintr-o dată, ei au început să comenteze cărţile mele, pe care, la drept vorbind nici nu le citiseră, — mi-a fost uşor să-mi dau seama — auziseră numai vorbindu-se de ele, mai ales de aceea despre balamuc, despre nebuni, *Femeile libere din Magliano.*

Am înţeles că datorită acestei cărţi mi se ierta orice. Viaţa este uneori încîlcită, învălmăşită, cu nenumărate straturi care se întretaie, luminată numai de cîte o străfulgerare.

Fostul meu coleg de internat mai adăugă, ca şi cum ar fi vrut să reducă la tăcere o parte din el însuşi, care nu se prea lăsa convinsă :

— Critica a vorbit despre frumuseţea acelei cărţi. Au fost critici care au proclamat-o, nu-i aşa ?

Cu acel „nu-i aşa ?“ tulburat de diferite frămîntări, îmi cerea să-l ajut să scape de îndoielile sale.

Am zîmbit, ca şi cum totul ar fi fost de la sine înţeles, acceptat de fiecare, şi am schimbat vorba, readucînd-o la tema generală a timpului care fuge, că noi ne cunoscuserăm acum patruzeci de ani şi acum ei doi aveau cu siguranţă copii, izvor de multe griji, dar şi de atîtea gingaşe speranţe, fără îndoială.

Subalternul meridional nu-şi dezminţi originea. Cum veni vorba de copii îşi luă avînt, trecu peste orice obstacol, îl descrise pe fiul

său mai mare, desigur un geniu, un viitor fizician nuclear, în faţa căruia faima oricărui profesor actual va păli.

Nu mai puteam :

— Pot să vă dăruiesc cartea mea ?

— Am fi încîntaţi. Nu-ţi ascund că şi pentru asta am venit, mărturisi Berlinga, chestorul, fostul meu coleg de internat.

M-am repezit sus, la etaj, în camera mea, să iau două exemplare din *Femeile libere.* Mă obişnuisem. Scăpam de inoportuni şi totodată îmi cumpăram o modestă notorietate dăruind cărţi.

Întorcîndu-mă jos, am scris, spre satisfacţia lor, dedicaţiile. Meridionalul m-a rugat să dedic exemplarul viitorului fizician nuclear, fiul său.

În sfîrşit, cînd ajunserăm să ne luăm rămas bun, fostul coleg de internat îmi mărturisi motivul vizitei, dezvăluind sensibilitatea care-i tulbura sufletul, puritatea sa afectivă.

— Vreau să mă întorc acolo împreună cu tine, după patruzeci de ani. Voiam să-ţi telefonez încă de acum cîteva luni. Apoi, am tot amînat.

Ne-am înţeles ca după douăzeci de zile, în prima duminică de iunie, pe cinci, pe cinci iunie, să ne ducem din nou împreună, după patruzeci de ani, la internatul din Collevinci, la serbarea foştilor elevi, unde ne vom întîlni cu mulţi dintre aceia care au stat cot la cot cu noi în bănci, în biserică, în sala de mese şi în lunga sală de studii.

— Atunci, negreşit, pe cinci iunie. În mintea mea începuse să învie, de parcă ar fi fost ieri, tot trecutul.

Berlinga, chestorul din S., fusese bricheta, scînteia, explozivul care aprinde mormanul de vreascuri uscate.

II

Ca şi pînă astăzi, zilele au trecut, fiecare cu întîmplările ei, care pînă la un punct te distrează, dar data stabilită ce se apropia îmi rămăsese adînc întipărită în inimă : reuniunea foştilor elevi lasserieni, împreună cu acei preoţi care mă primiseră, mă salvaseră, acolo, în vremea cînd abia trecusem de pragul adolescenţei, după cei cincisprezece, şaisprezece ani, cînd tata nu mai ştia în ce parte să-şi îndrepte blestematul de copil care, la şcolile din Medusa, la cîteva zile era eliminat de la cursuri pe perioade lungi, şi lăsat repetent. Eram nesuferit profesorilor, dar oare puteam fi tot astfel şi în ochii părintelui meu ? Ar fi putut el să nu mai încerce să mă salveze ?

Şi orele trec şi trec şi iată-ne la cinci iunie. La spital, toată lumea, şi medicii şi portarii ştiau despre întîlnirea pe care mi-o fixasem cu chestorul.

— Duminică 5 iunie mă duc la reuniunea foştilor elevi de la Collevinci. Chestorul va veni să mă ia de aici, de la spital.

Am spus-o şi directorului administrativ al spitalului nostru, profesorul Micheletti, care este chiar din Collevinci, născut şi crescut în satul acela unde se află internatul, în nelămurita îngînare de coline a necunoscutului ţinut pisano-livornez, în acea îmbinare de planuri şi de volume abia schiţate.

De obicei, sîmbăta mă duc la scumpa mea Giovanna, tovarăşa, amanta, în sfîrşit soţia mea, care de atîţia ani mă aşteaptă ; mă duc la vila ei din San Miniato şi în ziua aceea fac pe boierul, liber, ostentativ nepăsător, uituc, vesel. Ajung la ea vineri după-amiază, seara mă îmbăt, vorbesc, îmi revărs prea-plinul, îmi deşert inima ca pe un portmoneu, ea mă ascultă duioasă şi aşteaptă. A doua zi sînt auster, mă dreg, uneori discutăm împreună faptele altora, alteori ne oprim la povestea noastră, la realitatea noastră, ţesută din vise şi din aspiraţii nebuneşti, din care unele crîmpeie se înfăptuiesc uneori din întîmplare.

Sîmbăta aceasta însă, seara, în loc să adorm în aşternutul ei, într-o tihnă vegheată de ea, la căderea nopţii am pornit-o cu automobilul spre spital, pentru că a doua zi dimineaţa trebuia să vină să mă ia — potrivit înţelegerii noastre — chestorul din S., doctorul Berlinga, ca să mergem la reuniunea foştilor elevi ai internatului lasserian din Collevinci.

La primele licăriri ale zorilor eram treaz ; îmi făcea plăcere ca, după patruzeci de ani, să mă duc din nou acolo, unde timp de şapte luni fusesem întemniţat. În plus, ceva ca un fel de sentiment al datoriei îmi apăsa inima.

Mă frămîntau probleme însemnate: biserica, preoţii, cinstea lasserienilor, faptul că sînt piemontezi şi ţărani, că mă primiseră, şi, din punct de vedere sentimental, că aveam să revăd pe cei care fuseseră copii o dată cu mine. Ce se întîmplase cu ei în aceşti patruzeci de ani? În minte îmi încolţeau diferite întrebări: cei care, în anii aceia, fuseseră la internat cu mine au fost oare şi ei „copii dificili?" Şi ei fuseseră ajutaţi de lasserieni. Am fost oare, dacă nu toţi, unii dintre noi, nişte oameni în afara legii?

Aceasta era oare tainica menire a lasserienilor, să scape de casele de corecţie pe cei aflaţi în pragul lor, să vină în ajutorul celor care erau pe punctul de a nimeri în ele? Aceasta era oare înalta lor menire creştinească?

În clipa asta cînd e noapte şi scriu — ziua de cinci iunie a trecut de cîteva ore — mintea îmi spune cu seninătate că e drept să răspund: da. Acel Don Lasser a fost un ţăran sfînt care preţuia viaţa sănătoasă, fiindu-i cunoscute forţele naturii; el dispreţuia sau desconsidera forţele naturii; el dispreţuia sau desconsidera ipocriziile prosteşti ale fiinţelor fără personalitate. Lucrul cel mai important pentru Don Lasser era să vină în ajutor celui ce trăia o dramă, celui care era sfîşiat de o puternică contradicţie. Era un sfînt pentru că prin oamenii săi, prin preoţii săi a venit în ajutorul semenilor, a venit în întîmpinarea dramelor virile care apar cu fiecare nouă generaţie, în sprijinul acelora care iubesc spontan şi cu patimă legile firii.

În sfîrşit, în dimineaţa aceea de duminică, DIMINEAŢA DE CINCI IUNIE, eram deja în picioare în răcoarea dimineţii. Trebuia să-mi fac datoria înainte de a pleca, sînt totuşi medic primar, să consult bolnavii, să iscălesc unele hîrtii, să stau de vorbă cu Panelli, la secretariat. Şi totodată să fiu gata la ora nouă cînd — după cum ne era înţelegerea — avea să vină să mă ia cu maşina lui dragul de Berlinga pe care, cu trecerea zilelor, îl iubeam tot mai mult şi îl revedeam ca pe un umil şi simplu coleg de şcoală.

Şi de fapt la nouă fix eram gata, acolo, lîngă telefonul portarului de sus al ospiciului, aşteptînd ca prin telefonul interior să fiu anunţat de la poarta de jos că venise să mă ia domnul chestor Berlinga, fostul meu coleg de internat.

Deodată ţîrîi strident centrala telefonică. Era din afara spitalului.

— Alo, am ridicat eu receptorul.

— Doctorul Giustiniani este acolo?

— Tu eşti Berlinga? Eu sînt. Te aştept. De unde telefonezi?

— Nu pot să vin.

— Cum aşa?

— Sînt bolnav. Am febră, peste 38. Zac la pat. Îmi pare rău; vai, ce rău îmi pare! Tu nu ştii, dar de cinci luni mă gîndeam la asta.

— Ce ai? Ce te doare?

— Ţi-am spus alaltăieri, nu-ţi mai aduci aminte?

— Ba da, mi-ai spus că nu-ţi e bine, că ai o mastoidită. Mi-ai telefonat în treacăt, nu-mi mai aduceam aminte.

— A survenit o complicaţie — şi-mi desfăşură un evantai de simptome pe care e inutil să le repet, o simptomatologie umană şi tristă.

— Şi atunci ? Nu putem pleca ?

— Ba da ! Am aranjat. Stai aşa, am aranjat. I-am telefonat lui Dufenne, ieri, lui Gastone Dufenne. Îl cunoşti, nu ?

— La naiba ! Îmi e prieten bun, coleg de-al nostru de la internat.

— I-am spus să vină să te ia în locul meu.

— Îmi pare bine că vine Dufenne, dar e păcat că nu vii şi tu.

— Dacă ai şti ce rău îmi pare ! De luni de zile visam la serbarea asta a foştilor elevi. Atunci, adio. Peste cîteva minute, la nouă fix, va veni Dufenne acolo la ospiciu.

— Bine, mulţumesc. Iar tu îngrijeşte-te. Ia stai, că şi eu sînt doctor, ce medicamente iei ? Berlinga, de la celălalt capăt al firului, înşiră toate medicamentele, apoi începu din nou cu salutările şi urările.

— Adio, Berlinga, şi am pus receptorul în furcă.

Acum îl aştept pe Dufenne pe care-l cunoşteam mult mai bine decît pe chestor, el fiind într-adevăr un fost coleg de-al meu de internat, unul din aceia căruia i-am fost întotdeauna credincios, după cum şi el mi-a fost mie, chiar dacă anii ne-au ţinut adesea vreme îndelungată departe unul de celălalt.

Tatăl lui avea o fabrică de lumînări de ceară, o veche prăvălie în S., care e un orăşel plin de biserici ; fabrica şi vindea tot soiul de lumînări. După ce am terminat internatul şi am absolvit gimnaziul, fusesem la S., mă dusesem să mă întîlnesc cu Dufenne ; văzusem prăvălia tatălui său, umbroasă, tăcută, cu lumînările atîrnînd din tavan.

Dufenne a fost întotdeauna un temperament sangvin, dar foarte prudent. În ochi i se aprindea ca un fulger, dar imediat ce judeca, se stingea. Un pasional, un om cu fantezie aprinsă, dar cu o minte ce veghea ca o poliţie nemiloasă şi neobosită să nu se întrezărească aproape nimic din natura lui, în fond, rebelă, anarhică, independentă.

Ne mai văzusem din cînd în cînd, eu fusesem plecat, apoi universitatea, războiul, munca în spitalele de psihiatrie situate departe.

Venind să lucrez la ospiciul din S. şi Dufenne continuînd să locuiască în oraşul său, ne-am revăzut. Se căsătorise cu o farmacistă, el ajunsese avocat dar nu practica, preferase să fie funcţionar, undeva la Cadastru, să ocupe un post de observaţie, o ferestruică prin care să vadă tot şi să nu fie văzut. Odată, cînd l-am întîlnit, şi-a descărcat sufletul împotriva şefei de birou, o fată bătrînă isterică, intrigantă şi ambiţioasă la culme. Am observat cît era de pornit împotriva acelei femei. Atingînd aproape delirul, visa cu siguranţă în sinea lui s-o ucidă şi, în acelaşi timp, în licărirea ochiului său, răzbătea o expresie de ironie batjocoritoare pentru toată povestea aceea, una dintre

nenumăratele întîmplări din viaţa măruntă, care se repetă adesea în toate ţările din lume.

Într-o bună zi, am aflat cu surpriză că era socialist, trecut pe listele electorale, socialist în mod oficial. L-am întîlnit, l-am întrebat şi am observat din nou cîtă pasiune şi cîtă mînie punea şi în acea hotărîre. Mă făcea să mă gîndesc la un mistreţ ţepos care, sîcîit fiind, devine sălbatec, feroce, îşi arată colţii. Mi-am amintit cît de neagră este la S. dominaţia popilor.

Şi acum Gastone Dufenne venea să mă ia ca să ne întoarcem, după exact patruzeci de ani, în internatul unde ne-am cunoscut, unde am trăit alături, împărtăşindu-ne înflăcăratele noastre cugetări de adolescenţi.

Era duminică şi vara se făcea simţită. Pămîntul — o bogăţie de verdeaţă, exuberant, luxuriant din cauza ploilor abundente alternînd cu soare.

De la intrarea de jos m-a chemat portarul prin telefonul interior.

— Da, eu sînt.

— A trecut acum avocatul Dufenne. Vine sus.

III

Erau cîţiva ani de cînd nu ne mai văzuserăm, de pe timpul listelor oficiale ale partidului socialist.

Rămăsese neschimbat, cu acelaşi fizic robust, faţa congestionată, un zîmbet care deborda de maliţiozitate ; şi cu aceeaşi fulgerare a ochilor, pe care încerca în zadar s-o ascundă.

— Hotărîsem să plec la munte cu C.A.I.[1] cînd mi-a telefonat Berlinga. Îmi pare bine că te revăd.

— Atunci să mergem. Au trecut patruzeci de ani.

— Aproape patruzeci, mai lipsesc cîteva luni.

— La munte ? Te mai duci la munte ?

— Da, în fiecare duminică, pînă şi iarna. Îmi prieşte, asta e cura mea. Şi merg şi cu bicicleta.

— Cu bicicleta ?

— Da, îmi place. Plec dimineaţa devreme, cu un prieten. Cu maşina nu mă duc niciodată.

În faţa ospiciului, m-am urcat în „Giulietta“ lui, aparent neîngrijită, nespălată, dar în realitate, după ce am auzit motorul, în perfectă stare.

— O luăm peste cîmp.

— Cunoşti drumul ?

— Am fost pe acolo de multe ori cu bicicleta.

— Cînd te duci ?

— Vara, în fiecare duminică ; iarna prefer muntele.

[1]) *Club Alpino Italiano.*

— Cîţi kilometri faci ?
— Nu se pot face mai mult de o sută.
— O sută ?
— Da. De la S. poţi să te duci la Siena şi înapoi, altfel rişti să se întunece şi să ajungi acasă prea tîrziu.

Am întrerupt această conversaţie ca s-o reiau mai tîrziu. Am revenit la scopul călătoriei noastre.

— Ne întoarcem după atîţia ani. Ţi-am mai spus o dată şi tu n-ai vrut să mă asculţi, dar acum, îţi repet : la examenul de absolvire a gimnaziului, la Livorno, mi-ai dat să copiez teza la greacă. Dacă n-ai fi fost tu lîngă mine, cine ştie cum s-ar fi desfăşurat viaţa mea ! Poate rău. Mai fusesem trîntit de două ori la absolvirea gimnaziului.

— O spui acuma : o fantezie de a ta de scriitor. Eu nu-mi aduc aminte, nu-i adevărat.

Era adevărul pur, dar oamenii ca Dufenne au o pudoare cu ghimpi, modestia lor este într-adevăr profundă şi, apoi, spiritul lor e dominat de cu totul alte taine şi intime viziuni decît de o îndepărtată teză de greacă. Totuşi, de cîte ori mă gîndeam la asta, îi eram recunoscător lui Dufenne care m-a ocrotit şi m-a ajutat şi, fără să facă paradă, mi-a demonstrat cît e de frumoasă prietenia.

Între timp, mi-am dat seama că Dufenne conducea maşina cu încetineala unei broaşte ţestoase. Eram mulţumit, aşa puteam vorbi. Înainte de a ajunge la internatul din Collevinci trebuia să ne dezvăluim toate gîndurile.

— Îmi pare bine că mergi încet.
— Merg aşa de cînd cu accidentul acela. Îl aveam pe nepoţelul meu cu mine.
— Ce s-a întîmplat ?
— Nimic, nici măcar o zgîrietură. Dar mergeam cu viteză prea mare. A fost lovită numai maşina. După aceea m-am gîndit mult. Îmi fusese încredinţat un copil, putea să se întîmple o nenorocire. De atunci, cînd trebuie să merg totuşi cu maşina, merg cu viteza asta. Mijlocul meu de locomoţie este bicicleta.

Am fost nevoit să observ că şi acest mers foarte încet, ceva mai iute decît pasul omului, îşi avea inconvenientele sale. La răscruci trăgeam cu ochiul în dreapta şi în stînga, temîndu-mă din cauza încetinelii lui Dufenne. Chiar şi automobilistul acela de jos, de departe, putea surveni din flanc, căci omul nu avea de unde şti că la volanul nostru se află o broască ţestoasă.

— Auzi, am continuat eu după ce am trecut de întretăiere şi mi-a mai venit inima la loc, ţi-aduci aminte de Fiaschi ?
— Cel care ne-a dus la bordel ?
— Da.
— Aveam cincisprezece sau şaisprezece ani.
— Dar... cum îi zicea ăluia... ţi-aduci aminte ?... unul rotofei... pe care preoţii îl linguşeau, fiindcă socotiseră că va îmbrăca haina preoţească, aşa ca ei. Cum îl chema ? Padreddio, sau cam aşa ceva. Din cauza asonanţei îmi scapă numele lui.
— Am adus şi fotografiile, mă anunţă Dufenne, şi, cu aceeaşi încetineală, trase la mar-

ginea şoselii, băgînd farul din dreapta într-un tufiş des care se înălţa pe buza unui şanţ. Le am la mine.

— Cred că le am şi eu. Mi le amintesc perfect. Sîntem toţi cei din anul nostru.

Dufenne scoase fotografiile din buzunarul interior al jachetei. Ne-am aplecat asupra acelor imagini.

— Ăsta este Fiaschi. Ăsta e Bertone — i-am recunoscut eu.

— Vine întotdeauna la adunarea foştilor elevi, e ataşat de serbare. O să-l găsim şi astăzi.

— Pe cine ? Pe Bertone ?

— Da.

— Iată-l pe cel ce trebuia să se facă preot, ăsta este. Ăsta din urmă, rotofeiul. Preoţii îl cocoloşeau, erau aproape siguri că au pus mîna pe un prozelit. Se numea Amandinoi sau cam aşa ceva.

— Nu-mi amintesc numele. Îl ţin minte pe el, dar numele lui, nu. Şi spui că trăgeau nădejde să-l popească ?

— Cum, nu ţi-ai dat seama ?

— Nu, nu mi-am dat seama.

— Şi preotul ăla... Ţii minte ? care venise acolo cu un an înaintea mea. Preotul care îl pervertea pe cel din Pistoia.

O strîmbătură se ivi în colţul gurii lui Dufenne, dar nu-şi dădu drumul.

— Cum îl chema ? Tu mi-ai povestit.

— Nu-mi aduc aminte.

Am înţeles că pentru moment trebuia să schimb placa, să revin la numele colegilor, la informaţii mai generale.

— Dar ăla, dintr-o familie de tuberculoşi ? Era unul extern, chiar din Collevinci, voinic, brunet, iritabil, cu reacţii de meridional. Cum să-ţi explic ?

— Îl chema Ciantella.

— Bravo ! am exclamat, şi l-am revăzut, gras, transpirat, cu ochi negri, disperat de a fi rămas singur, de a se şti dintr-o familie bolnavă, răpuşi toţi de tuberculoză.

— Şi cînd te gîndeşti, am adăugat eu, că astăzi tuberculoza e un fleac, se biruie cu cîteva hapuri.

Dufenne continua să conducă cu încetineală extremă. Era pentru mine o zi fericită, chiar dacă perioada aceea de acum patruzeci de ani însemnase pe atunci o temniţă. Cît suferisem la internat ! Poate că acolo firea mea a fost nevoită să devină mai pătrunzătoare. Mintea mea a reuşit să afle calea salvării, a înţeles o mulţime de lucruri : că aveam o predispoziţie la violenţă şi că trebuia s-o ascund ; că eram în pragul casei de corecţie şi al închisorii. Aici, la internat, am înţeles ce riscam dacă nu mă stăpîneam, dacă nu eram hotărît să-mi ascund instinctele primare.

Am suferit în acel internat, mi se părea că eram un deţinut, între gratii fantezia mi se aprindea, eram pe marginea obsesiei.

Şi pentru prima dată mintea m-a făcut să discern, pentru prima dată ea mi-a arătat drumul şi m-a constrîns să-l urmez.

A survenit o tăcere.

— Au trecut atîţia ani, am murmurat, şi ne întoarcem acolo. De cîte ori ai mai fost?

— Am fost, am fost de multe ori. Mă duceam cu bicicleta, dar foştii elevi făceau prea multe comentarii stupide cînd aflau că venisem cu bicicleta. Atunci, în anii următori, lăsam bicicleta undeva în piaţă ; o ascundeam, şi apoi mă prezentam. Dacă mă întrebau : „Ai venit cu bicicleta?" răspundeam : „Nu, cu automobilul."

— Dar ăla pe care lasserienii sperau să-l facă preot, ultimul din poză, ăla plinuţ, cum de nu-ţi aminteşti cum îi zicea?

— Nu-mi amintesc. Poate Paternò, sau ceva pe-aproape.

Ajunserăm la Pisa cu încetineala obişnuită : am străbătut cîteva străzi. Niciodată nu o văzusem atît de frumoasă, de o limpede perversitate toscană, nemiloasă dovadă că viaţa este crudă. Oraşul era expresia unor astfel de legi dar totodată, în mod inexplicabil, era şi de o misterioasă şi inegalabilă duioşie, avînd o culoare blondă ca mierea.

— Pe ce străzi frumoase mă duci! Nu le-am văzut niciodată.

— Eu trec pe aici cu bicicleta.

— Înţeleg. Le străbaţi încet-încet.

— Da. Am trecut de atîtea ori pe aici!

— Ferice de tine. În fiecare duminică te duci să te plimbi.

— Îmi prieşte. Cei de acasă rîd de mine ; cînd mă întorc zîmbesc ironic.

— Te consideră bătrîn.

— Mie îmi face bine. E ca un fel de tratament. Mă simt mai bine. Crezi că inima mea va rezista? Mă tem de infarct, acuma toţi au infarct. O să-mi vie şi mie rîndul?

— Da' de unde! Ce-ţi veni? Tu eşti obsedat de boli. Îmi aduc aminte de vorbele tale din trecut.

— Mi-ar trebui un medic pe lîngă mine.

— Mă faci să rîd. Fii atent la dreapta.

— Acuma o luăm pe şoseaua romană. Peste zece minute sîntem la Collevinci.

Niciodată nu văzusem regiunea aceea binecuvîntată de o atît de senină frumuseţe. Era ca şi cum natura, divină în sine, ar fi avut ca slugă, ca sociabilă tovarăşă, inteligenţa umană. Verdele nu era o culoare, părea o muzică ce se înălţa limpede din fiecare unduire a cîmpului.

— Acum ajungem. Însă, bagă de seamă, noi făceam plimbările de joi pe partea cealaltă, spre Le Pianore, pe partea opusă.

— Şi ţi-aduci aminte seara aceea cu procesiunea, cînd am traversat tot satul? Era noapte. Eu priveam, sorbeam fiecare chip.

— Iartă-mă, nu-mi amintesc de procesiune. Însă tu mă faci să-mi reamintesc fel de fel de lucruri, trîntindu-mi-le aşa deodată. Aşa eşti tu.

— Nu... nu sînt în nici un fel. Mi-ar plăcea să-i revăd pe Fiaschi şi pe Bertone! Adriana se numea fata aceea de la bordel care ne-a dezvirginat pe toţi.

— Pe mine m-a întrebat: „Cîţi ani ai?" I-am spus: „Cincisprezece, aproape şaisprezece". Şi ea: „Atunci trebuie să mă port frumos cu tine".

— Deci ţi-o aminteşti?

— Da, ce vrei! Tu eşti cel care-mi reaminteşte de prea multe lucruri.

— Chiar că n-am idee cum e satul Collevinci. De atîtea ori m-am gîndit să mă întorc acolo şi apoi n-am mai făcut nimic.

— Chiar acum sosim. Casa de colo este Primăria.

— Şi internatul unde e?

— În spatele ei.

— Unde lăsăm maşina?

— În piaţă.

Am trecut pe o stradă singuratică. Ajunseserăm la Collevinci. Am intrat imediat în piaţa care era pustie, aproape mizeră; acea ariditate toscană pe care nici o rază nu reuşeşte s-o atenueze.

— Auzi, dacă e cazul, o ştergem devreme.

— Cum vrei tu. Am venit pentru tine. A fost o cinste pentru mine să te aduc.

— Te rog las-o baltă. Unde e internatul?

— Ajungem imediat, e la capătul străzii.

Îmi amintisem în repetate rînduri de tatăl meu care încercase să mă salveze dîndu-mă la acel internat, aproape mă obseda scena în care căuta să-l linguşească pe don Aloisi care-l primise, vrînd să-l convingă că el îl cunoscuse pe Don Lasser sau pe succesorul său. Juca scena aceea ca să mă salveze, ca să fiu primit

în internat la lasserieni, să nu fiu considerat un element asocial.

Am alungat acea imagine, imaginea a ceea ce poate dragostea unui părinte.

— Frumoasă străduţa asta!

— Poarta era pe partea cealaltă. Asta au făcut-o acuma, de cîţiva ani.

Intrarăm înăuntru. Deci internatul era aevea. E cu neputinţă ca eu să fi trăit acolo, să mai existe încă aşa, să se fi zbuciumat sub acele ziduri adolescenţa mea.

Cu neputinţă ca toate să se fi întîmplat. Aveam aceleaşi gînduri pe care le am şi acum, dar mai proaspete, mai puternice, aceleaşi suflet simţitor.

Mai înainte îmi aduceam aminte confuz. Acuma totul se limpezise în pădurea amintirilor mele.

— Să mergem încet. E mai bine să revedem tot, înainte de a ne întîlni cu alţi foşti elevi. Aici am fost împreună, am alergat pe această potecă, acolo, îndărătul viei, ne-am dus să fumăm o ţigară pe ascuns. Gîndeşte-te cît eram de naivi!

IV

Am ajuns în curte. Un du-te-vino, ca într-o închisoare, în ora aceea de libertate între ziduri. De cîte ori am privit acest zid, dincolo de care era lumea! Nesfîrşite mi s-au părut

lunile acelea, infinite ; oare toată viaţa ar fi continuat aşa ? Am învăţat toată profunzimea cuvîntului : răbdare.

— Să trecem pe aici, să intrăm. Uite, în vestibul mai sînt panourile cu fotografiile ultimelor evenimente. Iată, pe acest coridor ne plimbam cînd ploua.

Odată, într-o seară — cînd ne aflam acolo înghesuiţi, tot umblînd în sus şi în jos — sosise vestea că Lindberg traversase oceanul. Izbucnise un entuziasm poate mai mare ca în America.

Mă uitam în toate colţurile, în dreapta şi în stînga, scotoceam orice ungher, pereţii, totul mi se părea mai mic, mai neîngrijit, mai comun, nu încărcat cu vise, nu cald, nu viu, nu palpitant cum era în fantezia mea. Aveam în faţă o mică machetă redusă şi prăfuită a giganticei construcţii pe care o purtam în mine, cu tentele îngroşate, suculentă în orice amănunt privitor atît la lucruri, cît şi la oameni. Don Filiberti, de exemplu, avea fruntea masivă şi netedă de ţăran care n-a transpirat niciodată muncind, sprîncenele foarte stufoase şi zbîrlite, un petec de pădure, mişcarea trupului său era aceea a unui munte care ar fi început să umble ; şi chiar spiritul său, gîndurile sale, aveau pentru mine ceva definitiv, puternic ca sfinţii din unele picturi, care stau cuibăriţi lîngă o stîncă, cu trupul neclintit ca şi religia lor. În mine era lumea aceea care se gravează definitiv la vîrsta adolescenţei, vîrsta care cu bucurie descoperă şi exaltă, fură secretele, creează şi transfigurează.

Dufenne şi cu mine continuam să cercetăm.

— Aici trebuie să fie biserica, spusei, arătînd spre o uşiţă de pe coridor.

— Nu. Au ridicat alta. Ţi-am arătat-o mai înainte, dar n-ai fost atent. Una mai mare, în fundul curţii.

— Cum se poate ? Şi am deschis uşa aceea şubredă.

Era vechea biserică.

Era ea, neatinsă, neschimbată şi ca imagine, ca puritate de imagine. Sfînta Fecioară, Maria Ajutătoare sus pe altar, dominînd de acolo, din depărtare, unică. Alte chipuri de sfinţi nu se mai vedeau. Pereţii laterali erau despuiaţi.

Era neschimbată, aceeaşi bisericuţă pe care o purtam în minte. Un miracol.

Imediat mi-am adus aminte de ultima zi de internat. Era după-amiază. Nu eram credincios, mergeam la slujbă fiind obligat, ascultam din inerţie şi adeseori cu un strop de batjocură. Dar în după-amiaza aceea, cu cer foarte senin de iulie, internatul fiind pustiu prin plecarea celorlalţi elevi, şi locuit numai de noi, cei care dădeam examenul de absolvire a gimnaziului, şi ştiind că erau ultimele ore de temniţă, temniţă care, totuşi, mă primise şi mă ajutase, în fine din recunoştinţă faţă de lasserieni, am intrat de bună-voie în bisericuţă, fără a fi silit de nimeni.

În fundul bisericii, cu capetele plecate în rugăciune, stăteau don Filiberti cu încă doi preoţi. Eu am îngenunchiat mai în faţă, lîngă altarul mare şi m-am pomenit cerîndu-i ceva Madonei.

Într-adevăr, mă simţeam uşor, de o diafană voioşie, am vorbit cu Maria Ajutătoarea, pe care o vedeam înaltă şi frumoasă, cu mantie azurie, ca o ţărăncuţă durdulie, cu Maria Ajutătoarea, în fond cu Madona cea adorată de toţi, nevinovaţi şi păcătoşi, în acele luni de temniţă grea, cu sfînta dreaptă de pe singurul altar din bisericuţa aceea ca un dreptunghi îngust — o săliţă, un coridor cu două rînduri de bănci, şi Madona stînd acolo sus, unică, strălucitoare în alb şi azur.

Să tot fi avut vreo cincisprezece ani. Mi s-a părut simplu şi drept, după acele luni întunecate, să-i vorbesc în sfîrşit deschis. Acuma cînd eram gata s-o părăsesc, comunicam ca nişte prieteni.

Era singura dată cînd am vorbit cu o figură de mucava şi eram sincer, de aceea mi-aduc aminte exact.

Am îngenunchiat în faţa acelei ţărăncuţe. Eram şi eu un credincios ca ceilalţi. Bănuiam că preoţii îngenunchiaţi în spatele meu, don Filiberti şi ceilalţi, trebuiau să mă privească uluiţi şi să se întrebe dacă în sfîrşit nu se putea obţine ceva, pe neaşteptate, de la băiatul care în timpul acelor luni se arătase refractar şi care, poftim, acum, cînd nu-l mai silea nimeni, cînd era liber de orice constrîngere, intra în biserică, îngenunchea şi stătea acolo, extaziat, vorbind cu regina lor, Maria Ajutătoarea.

Am fost sincer ; i-am povestit Madonei tot ce mi se-ntîmplase, cît îi eram de recunoscător, am vorbit chiar cu ea, care devenea pentru mine tot mai de neînţeles, ca o zînă. Cele două culori în care era înveşmîntată, alb şi azuriu, se transformau în ochii mei din clipă în clipă în ceva care făcea parte din însăşi divinitatea, din acel paradis pe care noi putem să-l făurim pe pămînt.

Ea nu-mi răspundea dar eu, continuînd să-i vorbesc, o vedeam tot mai vie, gata să rostească ceva, chiar dacă de fapt nu s-a întîmplat nimic.

Este unica dată cînd am fost evlavios. Cînd m-am ridicat de pe banca aceea de biserică de pe care mă adresasem cu atîta sinceritate Madonei, mă simţeam uşor ca în urma vreunei tainice cuminecături.

În acelaşi timp trebuie să mai spun că-mi însuşisem un şiretlic, arta de a avea concomitent mai multe sentimente, de a fi sincer, rămînînd totodată în gardă, de a fi atent la ceva, bucurîndu-mă în acelaşi timp foarte mult de altceva.

Aveam abia cincisprezece ani, mă adresasem ţărăncii alb-azurii, dar înfipte în cap, deasupra cefei, aveam antenele îndreptate către preoţii aceia, don Filiberti şi ceilalţi, îngenuncheaţi în ultima bancă ; mă bucuram sardonic că se mirau. Şi în timp ce mă adresam Madonei, încercam să aflu dacă împărtăşania, mătăniile, spovedaniile (în timpul cărora în confesionalul improvizat unii preoţi încercau să ne pipăie), erau calea cea bună pe care, timp de atîtea dimineţi, escortaseră ei şirul de băieţi cu fruntea plecată, ca nişte robi bătuţi în cap de o măciucă şi împinşi către

acea anafură, despre care ne spuneau că este trupul şi sîngele lui Isus, deşi părerea mea era tocmai contrară, că anafura aceea era un pic de grîu dulce, un semn de josnicie, o mizeră recompensă acordată robului pe care îl hrăneşti după post cu o tainică pomană, cu o ridicolă răsplată, ca să exploatezi mai bine obtuzitatea lui.

Voiam să-mi verific părerea, să văd dacă era justă. O să intervină Maria Ajutătoarea ca să-mi arate calea paradisului, să-mi şteargă orice îndoială, să mă facă fericit prin credinţă ?

Am intrat cu Dufenne tocmai în bisericuţa aceea. Era neschimbată, aşa cum o lăsasem în după-amiaza de atunci, cu patruzeci de ani în urmă. M-am revăzut din spate vorbind cu Madona, cu acel butoiaş cu mamelele umflate, dar oarecum disimulate, ca şi cum ar fi existat numai pentru cine voia să le ştie acolo.

Am intrat, Dufenne şi cu mine, în acel dreptunghi îngust şi primul lucru care m-a frapat au fost cele două confesionale care acuma erau corecte, reglementare, din lemn, cu gratii, fără comunicaţie directă între preot şi cel care se spovedeşte. M-am întrebat imediat : „Ce s-a întîmplat în aceşti ani ? Au fost biruiţi desfrînaţii şi ipocriţii ? Şi cine i-a luminat pe preoţii inocenţi şi naivi ?“.

Cînd eram eu în internat confesionalele nu arătau aşa. Erau două perdele, una în dreapta şi alta în stînga ; intrai acolo, înghesuit lîngă preot, îngenuncheai între picioarele lui, şi el te îmbrăţişa sub pretextul spovedaniei, pentru ca adolescentul să aibă maximum de încredere şi să-şi destăinuiască păcatele.

Nu toţi preoţii procedau aşa, ci numai unii. Eu am fost acolo, am văzut, am fost atent. Voiam să-i spun asta lui Dufenne, dar fiindcă mai înainte, cînd îi amintisem de preotul care-l pervertea pe cel din Pistoia, el se ascunsese în profunzimea pudicităţii lui şi nu-mi răspunsese, cu atît mai mult n-am vrut să-l provoc acum. Eram obişnuit, din cauza meseriei mele de psihiatru, să-mi constrîng în fiecare zi sufletul să mărturisească adevărul. Dufenne îl spunea cu mai mult curaj decît mine prin faptele sale de fiecare zi, prin comportarea sa independentă, înscriindu-se oficial într-un partid politic, pedalînd ca un om din popor pe bicicletă de-a lungul străzilor necirculate. Dufenne nu era obişnuit cu spovedaniile rapide, îi trebuia timp, o perioadă de meditaţie.

Nu i-am spus nimic despre confesionale. Mi-ar fi plăcut totuşi să mă lămuresc cum se întîmplase, cine dăduse ordinul să fie scoase perdelele şi înlocuite cu acele cuşti închise de lemn.

Am ieşit din bisericuţa rămasă neschimbată — jucărie din copilărie.

— Foştii elevi sînt adunaţi cu toţii în biserica cea mare, cea nouă. Se oficiază liturghia. Vrei să mergem şi noi ?

— Da. Aşa o să-i vedem pe cîte unii. Crezi că Bertone o fi venit ? Mi-ar plăcea să-l văd

şi pe Fiaschi, băiatul cu bordelul. O chema Adriana pe prima noastră femeie, şi era frumoasă, înaltă, blondă, semeaţă. Ne-a dezvirginat pe toţi. Aveam paisprezece, cincisprezece, şaisprezece ani. Eram vreo zece.

— Ţi-am mai spus că a fost duioasă cu mine. M-a întrebat ce vîrstă am, eu i-am spus. Şi ea : „Atunci trebuie să mă port delicat cu tine".

— Eu nici nu mi-am scos haina. Şi apoi, în timp ce-mi aşteptam rîndul, am surprins o profundă înţelegere umană. Peste tot poate să strălucească mila.

— Ce s-a întîmplat ? N-am văzut nimic.

— Oh ! un fleac. Era linişte, cred că tuturor ne bătea inima. Patroana bordelului avea în serviciul ei două femei. Cealaltă, nu Adriana, cealaltă era palidă, avea pe faţă culoarea stinsă a nenorocirii, şi noi, unul după altul, o alegeam pe Adriana. A doua prostituată, umilită să se vadă mereu ocolită, stătea într-un colţ, cu umerii căzuţi. Şi atunci patroana, în timp ce Adriana dispăruse din nou cu unul din noi, se apropie şi îi spuse cu duioşie : „Am să-ţi dăruiesc o rochie nouă, ai să vezi că o să-ţi vie bine. Eşti prea palidă, ar fi de ajuns să te fardezi puţin" şi îi zîmbi afectuos, încurajator.

Adriana strălucea, avea coapsele tari, era liberă de orice păcat. Să se împerecheze cu noi, băieţii, era ca o joacă pe malul unui rîu, în verdeaţa unui început de vară. Eu am avut în plus un spor secret de voluptate, pentru că

sora unui prieten de-al meu, de care eram îndrăgostit, se numea chiar Adriana, ba îi şi semăna puţin.

★

În curte nu era nimeni.

— Mi-ar place, am repetat, să-l revăd pe Fiaschi ; zîmbea cu o graţie de libertin potolit, conştient că toţi ceilalţi aveau sîngele mai fierbinte decît el. Ochii lui albaştri erau enigmatici, imobili, ca şi cum mai curînd ar fi oglindit decît ar fi văzut.

— Nu ţi se pare că Fiaschi era de o eleganţă deosebită ? O fi fost un ţăran pervertit, şi spunînd acestea mi-am amintit de Restif de la Bretonne.

Dufenne a întors spre mine faţa lui sangvină, tăgăduind :

— Drept să spun, n-am băgat de seamă. Îmi amintesc de bordel, cum ţi-am spus, şi de fata care s-a purtat atît de frumos cu mine...

Cu Dufenne aveai nevoie de timp. Era mai tare ca mine, dar trebuia să ai timp ; îl plictiseau schimbările rapide de subiect, floricelele, mobilitatea vizuală. Mă răbda pentru că fusesem la internat împreună şi ne uneau atîtea lucruri, după cum s-a văzut şi cu cîteva minute înainte. Îl întrebasem, aşa, în treacăt :

— Tu, de ce ai venit la internat ?

Şi el, imediat :

— Tata nu mai ştia ce să facă cu mine. De la şcolile de stat mă dădeau mereu afară, eram mereu eliminat, trîntit la examene.

Povestea mea.

— Ca mine, şi eu tot aşa, am răspuns într-o şoaptă. Şi apoi, cu voce fermă : Trebuie să le fim recunoscători acestor lasserieni care ne-au primit. Pentru că eu... nu ţi-am spus niciodată, dar am mai avut şi o altă chestie.

— Ce chestie ?

— Un proces.

— Ce fel de proces ?

— De bătaie... Da, cu suspendare de pedeapsă.

— Ce-ai făcut ?

— Ce greu mi-a venit cînd a sosit aprodul cu citaţia şi mă căuta chiar pe mine. Mama a spus : „E imposibil". El a răspuns : „Totuşi corespunde : nume, prenume, vîrstă, numele tatălui". Eram în săliţa casei noastre : era vară şi uşile deschise. Mă aflam de faţă, din întîmplare ; aprodul intrase, abia cerînd voie. Înmărmurisem. Aş fi vrut s-o previn pe mama că eu eram cel căutat. N-am îndrăznit. Mama a iscălit recipisa citaţiei ; l-a tratat pe străinul acela cu dispreţ.

— Cîţi ani aveai ? întrebă cu multă blîndeţe Dufenne.

— Treisprezece, treisprezece ani. Ce poţi să faci la vîrsta aceea ?

— Dar ce s-a întîmplat de fapt ? se impacientă Dufenne. Ce dracu' ai făcut ?

— A fost o încăierare, o ceartă, o bătaie, ştii cum se pornesc băieţii. Nu s-ar fi întîmplat nimic dacă celălalt, celălalt băiat, după aceea, mai tîrziu, spre seară, n-ar fi scuipat sînge. Au chemat doctorul, şi el a făcut denunţul, a denunţat faptul. Leziuni grave. Avea leziuni grave. Am fost pus sub urmărire, pentru asta venise aprodul, şi m-am pomenit pe sălile tribunalului, la treisprezece ani, aşteptînd să fiu interogat. Cu mine în cameră aşteptau nişte hoţi, şi mai era şi un om gras, care dăduse faliment, un armator, avea faţa descompusă. Imaginile acelea mi-au rămas neşterse în minte.

— Şi cum s-a sfîrşit ?

— M-au condamnat, dar cu suspendare de pedeapsă. Am rămas în libertate, nu mi-au făcut nimic. Timp de cinci ani însă nu trebuia să comit absolut nimic, altfel...

— Se-ntîmplă. A fost un ghinion, fireşte.

— Da, desigur. Dar trebuie să-ţi mărturisesc că la vîrsta aceea nu ştiu ce aveam, simţeam nevoia să mă bag în toate treburile, şi poate că nu reuşeam să mă exteriorizez decît prin violenţă, aş fi putut să fac orice. În fiecare întîmplare există întotdeauna o logică. Ce frică mi-a fost după aia, din cauza acelei suspendări ! Mi se părea că sînt altfel decît ceilalţi băieţi, trebuia să fiu precaut, să nu-mi îngădui sincerităţi, să mă controlez... Mi se întipărise în minte ceva...

— Da, da. Dar acum născoceşti, transfigurezi, imaginezi, brodezi.

— Ai dreptate, ai dreptate. Ce mă apuc eu să povestesc ! Prostii din trecut.

Am tăcut amîndoi. Cu Dufenne era nevoie de timp. Toate le-nţelegea, dar trebuia timp.

Nu voiam să-l enervez cu amintirile mele chinuitoare. Am căzut într-o tăcere stingheră. Dar, dintr-o dată, ca un izvor care țîșnește spontan, binefăcător, aproape am strigat :

— Volante !

— Da — făcu Dufenne ca un ecou, descătușîndu-se și el plin de veselie. D'Annunzio ! Cînd spunea fraza : „...numele aduce pace... totul în azur..." — și în curtea pustie Dufenne ridicase mîna, rostind cu vocea lui rotunjită și puțin pe nas un solemn scherzoso-recitativo.

Profesorul Giangiacomo Pacifico Volante nimerise în internatul din Collevinci cine știe din ce pricini încîlcite. Despre el se știa numai că era un profesor priceput, că fusese persecutat de fasciști, că făcuse războiul în aviație. Desigur fusese lovit de nenorocire și biserica îl primise și pe el la sînul ei generos.

Era un om palid și slab, de statură mijlocie, cu un profil ce amintea vag de o știucă ; îmbrăcat îngrijit, după moda dinainte cu cîțiva ani, vorbea afectat, cu o voce care devenea nazală în punctele culminante ale povestirii.

Dacă l-aș fi cunoscut acum aș fi spus că e un snob, ba chiar o victimă a snobismului. Pe vremea aceea ne-a entuziasmat. În internatul acela de preoți, în disciplina aceea severă, el ne vorbea despre D'Annunzio și de cuceririle lui amoroase, ne deschidea cu totul alte perspective, astfel încît uneori ni se părea că avem înaintea ochilor chiar Parisul. Numai cu el ne-am amuzat în internat ; și pe deasupra, în orele de recreație, în timp ce ne plimbam în sus și în jos prin curte, ne trata

de la egal la egal și adesea, cu certitudinea cunoscătorului, a expertului de viață, ne prezicea strălucite succese viitoare.

Se numea Giangiacomo Pacifico Volante și de multe ori ne-a povestit evenimentul vieții lui, ziua aceea pe cîmpul de aviație de la Verona, el fiind căpitan și comandant al terenului.

Într-o dimineață, pe cînd se plimba distrat, procedînd la o inspecție, norocul a făcut că a aterizat un avion și pe cine, pe cine a văzut coborînd din el ? Pe dumnezeul lui, pe Gabriele D'Annunzio, marele poet.

Cu toate că amîndoi aveau același grad, profesorul nostru încremeni ca un par în fața poetului, tremurînd de timiditate și de fericire. Și-a luat inima în dinți și i-a spus poetului că era un înfocat admirator al său și s-a prezentat : Giangiacomo Pacifico Volante.

D'Annunzio, saltimbanc experimentat, care, pentru a menține parfumul de tămîie în jurul manechinului său nu precupețea nici o oboseală, nu-și dezminți vraja și rosti o frază, o frază foarte simplă pe care apoi profesorul nostru a repetat-o de nenumărate ori, umplîndu-se mereu de fericire, o frază-comoară care l-a consolat în multe împrejurări triste din viață, în nenorocirile ce s-au abătut asupra lui.

D'Annunzio i-a spus fraza pe care Dufenne o repeta acum extaziat și plin de încîntare :

— Prenumele (Pacifico) aduce pace. Numele (Volante) zboară. Deci *totul în azur* (și aci,

subînţeles, geniul său poetic care revarsă nemurirea peste tot şi peste toate).

— Ce ne-am mai distrat! continuă Dufenne. Ce om extraordinar. Mi-e drag şi acum. Ce bine-mi pare că Berlinga, chestorul, s-a îmbolnăvit şi mi-a revenit mie sarcina să vin să te iau. Cîte lucruri ies din nou la iveală: Giangiacomo Pacifico Volante! Totul în azur. Şi cu voce nazală, ridicîndu-şi faţa spre cer cum făcea Volante, rosti încă o dată: *Totul în azur*.

— Nu ştiu dacă de la tine... dar am auzit că s-ar fi omorît.

— Da, da, de la mine ai auzit. Am aflat întîmplător, la o adunare a asociaţiei foştilor elevi, a confirmat Dufenne cu o umbră rapidă de neîncredere şi de teamă. Ce minune că eu şi cu tine mai sîntem încă în viaţă.

★

— Să mergem şi noi la liturghie. E o biserică nouă, a insistat Dufenne. Vezi, au construit-o în fundul curţii. Nu ştiam că au păstrat-o şi pe cea veche.

— Hai să vedem.

Bolţi, încăpere vastă, pardoseală de marmură. Era încă rece. Fusese inaugurată de curînd. Între aceasta şi cealaltă, cea veche, era o prăpastie. A noastră, de odinioară, caldă şi aeriană, plutind în rugăciuni, rămăsese intactă din adolescenţă.

Biserica nouă era ticsită de foşti elevi. L-am văzut imediat pe Vidussoni, era acelaşi, în

plus cu patruzeci de ani de mîncăruri digerate, de bucurii şi dureri, de temeri, de zilnice viclenii şi oportunisme şmechereşti. Ochii însă erau aidoma, negri, vii, de o frumuseţe orientală, nevinovaţi, cum numai cei săraci cu duhul au.

Era avocat liberal. Tatăl său fusese fascist, avocat şi el, şi umbla cu fruntea sus, cu maxilarul provocator, dispreţuind pe orice creştin. Vidussoni-fiul, coleg cu mine la internat, era mai democrat, în armonie cu timpurile.

Uneori mai primisem pe cale indirectă veşti despre el: obişnuita rutină liberală, pe acelaşi făgaş ca al tatălui.

O dată sau de două ori, în decursul a patruzeci de ani, ne mai întîlnisem pe bulevardul Margherita, la Medusa, vara şi ne azvîrlisem o salutare de convenienţă, fără să ne oprim, amîndoi temîndu-ne să ne apropiem, să ne examinăm amănunţit, fiindcă ştiam prea bine că reacţiile noastre faţă de evenimentele vieţii fuseseră diferite.

Acum, în biserică, stătea cu spatele la mine. Dufenne îi cunoştea pe toţi foştii elevi.

— Da, ăla e Vidussoni, între cei doi. Şi ăstălalt, imediat lîngă noi, aici, la stînga, este Del Fabbro.

L-am recunoscut: aspectul său m-a izbit imediat. Tînăr ca odinioară, atlet, fundaş în echipa de fotbal de la Groseto, aceeaşi faţă dură, toscană, trăsături trase cu compasul, cu un instrument de precizie; anii nu lăsaseră urme nici pe faţa nici pe aspectul lui general. L-am privit uimit: era întocmai ca acum

patruzeci de ani, şi încă mai solid dacă era cu putinţă.

— La dracu! E exact ca pe vremuri.

— Da, mormăi Dufenne din vîrful buzelor, cinic şi totodată reţinut, ca unul care vede departe, ca şi cum ar fi ştiut că pînă la urmă chiar şi pentru atletul Del Fabbro moartea stă la pîndă, neaşteptată şi inexplicabilă. Da, repetă el cu un sarcasm abia voalat, da, se ţine bine.

Apoi l-am zărit mai încolo pe Torricella, micul preot care m-a ajutat la bacalaureat.

Liturghia era cîntată, copiii cîntau într-o parte, lîngă altar.

Torricella era învăluit în tămîie şi rugăciuni. Avea spinarea şi fundul mînjite de pînze de păianjen proaspete, era un tip foarte uşor de recunoscut, logic, devotat trup şi suflet bisericii sale.

Zărindu-l, mi-au revenit în minte acele zile cînd mă încordam din toate puterile ca să nu fiu definitiv înfrînt. Din nou, cum se întîmplase şi la absolvirea gimnaziului, fusesem dat afară, de data aceasta de la Pistoia. Eram într-o situaţie din cele mai disperate. Aveam aproape douăzeci de ani, armata mă pîndea şi, ca simplu soldat, m-aş fi prăbuşit în lumea cea mai de jos, după toate eforturile încununate de succes ale tatălui meu, ca să se ridice deasupra ei. Eram un paria, nu ştiam nici eu, şi nu ştia nimeni de ce, dar desigur pentru că eram un răzvrătit, uram mediocritatea, îmi plăceau reprezentările strălucitoare, iubeam cu pasiune eroismul, indiferent de unde ar fi

izvorît. Primeam lovituri din toate părţile. La gimnaziul de la Medusa mi se manifestase pe faţă dispreţul, îndreptat astfel şi împotriva tatălui meu, a sincerităţii sale, a energiei sale cheltuite neistovit, pe care el nici măcar nu încerca s-o domolească.

La Pistoia nimeni nu avea nimic cu tatăl meu şi tot aşa s-a întîmplat. Poate din cauza unor încurcături cu nişte balerine, poate din cauza casei de toleranţă clandestină a Beppei, o casă de ţară în care ne-au surprins carabinierii. Beppa era din împrejurimile oraşului şi organizase o căsuţă la ţară împreună cu alte două ţărănci; treaba se făcea în aer liber, printre perdelele de copaci, sub unduirea argintie a plopilor.

În sfîrşit, m-au dat afară şi din liceul de la Pistoia şi m-am pomenit că trebuie să înfrunt singur, ca elev particular, bacalaureatul, care pe vremea aceea era un examen cumplit.

A fost un moment dramatic în viaţa mea, o cumpănă, puteam să mă prăbuşesc sau să rămîn la înălţimea la care ne adusese munca tatei.

Torricella, micul preot care se împărtăşea în fiecare dimineaţă a fost cel care a înţeles sau a întrezărit drama mea şi, din dragoste pentru mama, care în fiecare dimineaţă se apropia de sfintele taine alături de el, Torricella a fost singurul care venea la mine acasă ca să-mi dea un fel de distrată dovadă a înţelegerii sale, considerîndu-mă, desigur, un învins. El era corectitudinea însăşi, era cucernic, avea caiete fără nici o pată cît de mică, era

favoritul profesorilor, înscris fără prihană în ultimul an al liceului de stat.

(O, filozofule Gentile, drag ocrotitor care mi-ai permis să înfrunt ca elev particular bacalaureatul !)

Torricella venea uneori să mă vadă din milă creştinească, de hatîrul catolicismului, de dragul confesionalului, din dorinţa de a aduce înapoi pe calea cea bună oaia rătăcită.

Şi trebuie să mai spun, în defavoarea mamei mele, că ea avea încredere în el, nu în mine. Mai precis, că dorea să-şi vadă copilul tare, superior tuturor, ca să nu aibă nevoie de nici un ajutor de nicăieri. Fiindcă nu eram prea credincios, ea considera binevenite toate greutăţile, gîndindu-se că, poate, în felul acesta, voi deveni mai tîrziu un bun creştin.

Şi acuma, după patruzeci de ani, Torricella era acolo, cu fundul mînjit de pînze de păianjen proaspete, cu costumul lui ieftior cumpărat de la distinsul magazin cu preţuri fixe ; „director de liceu", cum mi-a şoptit Dufenne, înzestrat cu acea onestitate ce rentează atît de puţin în patria noastră blestemată, ipocrită şi calmă cînd e să se hrănească din jertfa puţinilor eroi obişnuiţi, dar melancolic infamă şi fericită cînd poate să-şi înfigă cum vrea rădăcinile în leneşele şi anonimele secole al şaptesprezecelea şi al optsprezecelea.

Torricella era acolo, la cincisprezece metri de mine şi îmi aminteam, cu gelozie, cu cîtă duioşie îl primea mama pentru că era catolic ca ea, sincer frecventator al bisericilor.

Încercam să alung din mine aceste adevăruri atît de adevărate, dar ele reveneau ; bine că mai erau şi alţi elevi şi că-l aveam lîngă mine pe Dufenne, direct, puternic, numai muşchi, cu sînge sănătos, ciclist, muntean, singuratic şi încărcat de o inexprimabilă iubire.

*

Stăteam toţi în picioare ; măcar de ar fi fost scaune. Am aruncat o privire în jur, spre chipurile foştilor elevi şi mi-am amintit ceea ce îmi mărturisise Dufenne pe stradă... „uneori am venit cu bicicleta, dar făceau nişte comentarii atît de stupide în legătură cu plimbarea mea, încît trebuia s-o ascund. Se pare că, pentru foştii elevi, să vii de la S. la Collevinci cu bicicleta este o excentritate, un gest de cine ştie ce bizară independenţă, vrednic de a fi luat în derîdere."

Liturghia cîntată continua. La altar preotul avea în modul cum îşi rotea capul, în gesturi şi în glas, un neastîmpăr pe care — am bănuit — avea să ni-l transmită repede şi nouă.

La un moment dat chiar, a abandonat cartea de rugăciuni şi cîntecele copiilor şi a trecut la ceea ce-l interesa. Era un preot slab, conştiincios, cinstit, cu chipul chinuit, care se analiza într-una pe sine însuşi. Voia să scoată ceva bani pentru biserică de la aceşti foşti elevi pe care-i avea în faţă.

Tensiunea începu să crească. Am încercat să fiu atent.

Începu prin a face apel la credință; apoi urmă un scurt comentariu asupra Evangheliei din acea zi. Se grăbea să ajungă la ceva concret. Între timp pomeni și despre un element autobiografic: se afla aici dintr-un sentiment de disciplină, el ar fi dorit să plece ca misionar în Orient. Dar, fusese desemnat președinte-general al foștilor elevi.

Apoi o mîhnire de o sinceritate nemijlocită a pus stăpînire pe el. Alături de mine se postase un alt fost elev, cam de vîrsta mea; puțin mai înainte îmi strînsese călduros mîna, spunîndu-mi:

— Îmi pare bine că te revăd.

Era mic de statură, bine hrănit, cu niște ochișori lucitori.

De îndată ce preotul de la altar începu să mînuiască frazele ca să se apropie de ceea ce-și propusese, acest fost elev se aplecă spre mine zîmbind cu malițiozitate:

— Acuș ne cere bani.

Preotul avea fața brăzdată de lumini, de tăieturi și suferințe care acolo își dăduseră loc de întîlnire.

— Nu vă cerem vouă, foștilor elevi, recunoștință pentru că ați fost primiți de noi, pentru că ați fost educați cu sacrificii de către noi. Recunoștința se exprimă prin fapte, prin colaborare. Astăzi vă cerem să fiți alături de noi ca să ducem mai departe speranțele lui Don Lasser. Vocațiile sînt rare în ziua de azi, acesta este dramaticul adevăr. Am rămas puțini, în momentul de față sîntem puțini, rîndurile lui Don Lasser s-au subțiat în anii

aceștia. Trebuie să ne ajutați să găsim alți preoți, alți tineri. Deci, cum vedeți un suflet însetat de învățăturile lui Don Lasser, urmăriți-l, îndemnați-l, sprijiniți-l, îndrumați-l către lumina Sfîntului nostru. Asta vă recomand cu cea mai mare căldură.

Și preotul se pierdu în amănunte, deveni chiar mai simplu, mai apropiat. Cu cîtă duioșie dădea exemple, le ilustra:

— Dacă observați un tinerel care se apropie de sfintele taine cu o devoțiune deosebită...

Fața lui avea acum o culoare de parcă ar fi fost spălată cu o fiertură de ierburi amare; și în capul acela, îndărătul frunții, mi se părea că zăresc niște gînduri agitate de febră, de un vînt cald care le făcea să vibreze și să se aplece toate către Biserica Catolică. Dacă s-ar fi întîmplat să răsară — ca o buruiană — în capul acela un gînd deosebit, desigur preotul l-ar fi smuls cu cruzime.

Foștii elevi ascultau în picioare; mi s-a părut că nu-l urmăreau cu atenția cuvenită, că nu realizau cît era de important pentru el acel discurs.

Preotul continuă, reluă tema printr-o mișcare mai amplă de învăluire, și mai convingător, poate acum se ajuta și cu unele cugetări de ale lui, foarte depărtate de acelea ale foștilor elevi.

Liturghia fu reluată. Orga gemea din nou.

— E cîntată, mi-a șoptit Dufenne, dîndu-și seama că respiram adînc, încercînd să-mi descarc astfel nerăbdarea.

Nişte copii cu tunici curate şi stihare uşor scrobite începuseră să cînte. Se pregătiseră cu mare entuziasm şi acum erau fericiţi să audă sub bolţile acelea — care cu arcadele lor grosolane, cu cărămizile îngrămădite una peste alta reaminteau de vechile grajduri ale familiilor nobile — cum răsună glasul lor argintiu, nevinovăţia lor ştrengărească.

— Mi se pare cam lungă, i-am răspuns lui Dufenne. El era obişnuit să urce munţii şi să pedaleze pe bicicletă toată ziulica, aşa că, numai să stea în picioare i se părea o treabă aproape odihnitoare.

— Mai vezi pe cineva? întrebai, aplecîndu-mă spre el. Uită-te dacă-l zăreşti pe Bertone, sau pe Fiaschi, ăla care ne-a dus... n-am mai precizat unde, din cauza solemnităţii locului şi a ceremoniei.

— Nu, nu văd pe nimeni.

— Nu este nici acela care voia să se facă preot? Cum îl chema oare? Paternò?

— Nu, avea alt nume. Pînă acuma nu l-am văzut.

A urmat apoi *Elevaţiunea*[1]. Torricella, cel care venea să mă vadă la Medusa cînd mă pregăteam în particular pentru bacalaureat, stătea îngenuncheat pe piatra pardoselii, plin de pocăinţă, cu mîinile împreunate, cu capul plecat spre pămînt. Şi aşa stăteau alţi patru foşti elevi, evlavioşi declaraţi.

1 Momentul culminant al liturghiei catolice, cînd preotul ridică anafura şi potirul după sfinţire.

Ceilalţi, la sunetele clopoţelului, s-au mărginit să se încovoaie berbeceşte, să îndoaie spinarea, să facă mişcarea oblică a unei slugi, o plecăciune tîrîită.

Del Fabbro, în faţa mea, atletul, fundaşul echipei Grosseto, ale cărui pulpe le întrezăream prin stofa subţire a costumului de vară, a rămas nemişcat şi drept ca un neamţ, şi de abia cînd ostia strălucea în înalt, a schiţat o aplecare a grumazului.

A mai fost un cîntec al copiilor acelora, care aveau în glas veselia unei sărbători cu totul personale. Eram atent la tot ce se-ntîmpla, dorind să asist la deznodămîntul reuniunii foştilor elevi, la care participam pentru prima dată. Dufenne dimpotrivă — cu chipul său care răsfrîngea deformat orice lumină şi reamintea caracterele din timpul lui Darius, al lui Cirus, al fenicienilor, al grecilor şi al cine ştie cărei încîlcituri de rase — Dufenne, dimpotrivă, cunoştea bine modul de desfăşurare a serbării, fiindcă luase parte la ea de mai multe ori.

Acuma sfînta liturghie era rostită în italieneşte şi preotul — care era într-adevăr preot şi transmitea o suflare religioasă — spuse: Liturghia s-a terminat! Sunetul acestor cuvinte ajunse pînă la noi ca şi cum ar fi fost în latineşte.

— Putem să plecăm, i-am suflat la ureche lui Dufenne. Aplecîndu-şi sardonic capul, el îmi dădu a înţelege că-mi făceam iluzii. De fapt au mai urmat unele lucruri mărunte, care

ne-au silit să stăm nemişcaţi şi ţepeni încă zece minute.

Am ajuns afară, în curtea pe care o străbătusem de atîtea ori în cele şapte luni, — aşa cum precizase Dufenne: „Tu, în definitiv, ai stat la internat şapte luni, eu cinci ani" — în cele şapte luni, ca un tînăr la casa de corecţie, curtea aceea care, din cauza vîrstei mele fragede, mi se păruse cu mult mai mare, locul unde mintea mea crudă săpase imagini fundamentale, teatru de acţiuni solemne, de evenimente memorabile pentru mine.

Toţi foştii elevi s-au trezit împreună, la lumina zilei, unul în faţa celuilalt. Întîlnirea aceasta ar fi trebuit să ne însufleţească, să aprindă în noi bucuria de a ne regăsi. Dar dimpotrivă, am observat o jenă foarte evidentă care în biserică, unde fusesem nevoiţi să stăm cu faţa spre altar, nu ieşise la iveală.

Nu ne recunoşteam, nu ne unea decît o amintire, o întîmplare nenorocită din viaţa noastră. Un caracter nestăpînit ne adunase în poala paternă şi austeră a lui Don Lasser, care, pe lîngă că era un sfînt, avea desigur o foarte profundă cunoaştere a tineretului şi încă o şi mai profundă speranţă în viitor, în providenţa naturii care, dacă este favorizată, dacă i se crează în jur o atmosferă prielnică, dacă i se oferă căldura unui cuib, remediază dezechilibrele şi uneori îşi încheie opera chiar realizînd un echilibru perfect.

După ce am salutat cîte un fost elev, după ce am privit fix chipuri care nu ne trezeau nici o amintire, de parcă am fi mers prin ceaţă, după ce am zîmbit în repetate rînduri cu mondenitate fostului flăcău chipeş al clasei, acum avocatul Vidussoni, liberal-fascist din Pistoia, Dufenne şi cu mine ne-am pomenit din nou singuri.

Dufenne nu se pripea, el era din S., ştia ce e precauţia şi era tenace, nu renunţa la hotărîrea lui, se mişca pas cu pas ca prin asperităţile muntelui, după ce încerca pămîntul de sub picioare.

— Să ne mai uităm la fotografii, a spus.

— Bine, dacă vrei. Dar le-am mai văzut o dată.

— Nu strică să ne mai uităm.

— Cu plăcere, am spus cu cea mai mare politeţe, vrînd să-i arăt lui Dufenne toată stima şi afecţiunea pe care i le purtam.

Dufenne a băgat mîna în buzunarul interior al hainei şi le-a scos.

— Ce negre sînt! Sîntem toţi. Unu, doi, trei... eram nouă într-a cincea de gimnaziu.

Mă uitai fix la ele. Da, eram noi. Numai noi puteam să le înţelegem. Una cîte una, toate. Timpul acela, adolescenţa noastră, clipa cînd am păşit în viaţă. Blestemate fotografii. Da, avea dreptate Dufenne că le mai scosese. Acolo era taina noastră. M-am văzut slab, rebel, bun de puşcărie, de sanatoriu. Ce era în sufletul meu? Mă zbuciumam, dar pentru ce? Ce voia acest băiat cu obrazul atît de delicat, cu totul străin de fălcile pe care le am azi, pătate de atîta mîncare şi băutură? Şi Dufenne, era şi el acolo, cu căpăţîna lui, era

foarte clar, cu independența lui, cu răzvrătirea lui, cu mila lui ascunsă pentru fiecare păcat și rînjetul acela sarcastic pentru că descoperise de pe atunci răutatea oamenilor.

La fotografiile acelea Dufenne meditase și acum aștepta comentariul meu, dar, ca și cum l-ar fi oprit dintr-o dată o ciudată pudoare :

— Iată-l, a spus ca să mă deruteze : de ăsta întrebai, cel pe care lasserienii uneltеau să-l facă preot, ăsta de aici, al cărui nume nu reușesc să mi-l amintesc.

— Paternò ?

— Nu, nu-l chema Paternò. Altfel. Drace, tot nu pot să mi-l amintesc. Ăsta de aici, cu gropițe în bărbie și în obraji.

Mi-l aduceam aminte perfect. Se ducea cu fanatism la împărtășanie : ieșea din bancă, se îndrepta spre altar, iar carnea lui căldută și moale se spiritualiza devenind un adevărat proiectil. O întrebare ce mi-o puneam întotdeauna era ce-l neliniștea pe el, care avea o înfățișare mai bleagă decît noi ? Avea un suflet războinic ? Suflet, sau ce este ascuns acolo în piept.

Dufenne n-a răspuns, stătea cu ochii pe fotografii.

Erau atît de frumoase, atît de autentice în acel violent alb-negru ; erau mai mult decît realitatea. Erau taina vieții noastre. Și acolo, în dreapta, devenit o obsesie, presupusul preot Paternò, rotofei, cu drăgălașele lui gropițe pe pielea netedă.

— Ăsta e Fiaschi al nostru ! am exclamat arătîndu-l.

— Da.

Avea ochi de pește mort. Zîmbea ironic la fiecare frază pe care o auzea ; socotea că toate acțiunile oamenilor sînt îndreptate numai spre îmbrățișare, spre plăcerea sexuală.

— Fiaschi era un tip misterios. Ce-o fi ajuns ?

— Nu știu, răspunse sec Dufenne.

— Avea niște ochi de barbun mort, pe care pleoapele clipeau alene, am insistat. Bănuiam eu că între Dufenne și Fiaschi trebuiau să fi fost unele neînțelegeri pe vremea internatului. Poate Fiaschi făcea paradă de un cinism ce-l jignea pe Dufenne.

— Nu-mi aduc aminte, repetă el apăsat. Atunci la bordel a existat numai delicatețea acelei fete...

Mi se părea că încep să înțeleg. Dufenne nu voia nici un amestec vulgar în emoția lui curată, nici nu avea nevoie de inițiatori. La bordel s-ar fi dus și singur. Nu exista nici un Fiaschi în viața lui.

V

A fost senzația zilei. S-a apropiat. Era înalt, elegant, un bărbat frumos cu papion sub bărbie, ca să scoată în evidență gulerul imaculat al cămășii, o crăvățică de pe alte

vremuri, care cred că-i deranja pe foştii elevi conformişti, ca şi bicicleta lui Dufenne.

Mi-a ieşit drept înainte, i se spusese cine sînt.

— Am lucrat cu Pasi. Mi-a vorbit de multe ori de tine ; am fost împreună la spitalul din Mondoví. Eram prieten cu el.

Din lacurile străvechi, din mîlul gros în care clocesc de secole substanţe organice urcă pe neaşteptate la suprafaţă o bolboroseală de repetate bule de gaze, anunţînd ineluctabil că trecutul există. M-am întors către el :

— L-ai cunoscut ? şi mi-am prefăcut vocea, de parcă lucrul acesta ar fi fost întîmplarea cea mai obişnuită din lume.

— De cîte ori nu mi-a spus : „Prin părţile voastre, în Toscana, se află Rodolfo Giustiniani, doctorul Giustiniani. Trăieşte în părţile tale şi tu nu-l cunoşti, nu ştii cine este !“

— Pasi era un pătimaş, am admis, încercînd să menţin discuţia în termeni de obiectivitate generală.

Frumosul şi elegantul fost elev a continuat :

— Eram ca o familie în spitalul de la Mondoví. Pasi era la chirurgie, eu la medicină generală. Ne spuneam tot. Am petrecut atîtea seri discutînd, făcîndu-ne destăinuiri.

Acuş-acuş izbucneşte — mi-am spus în sinea mea — acuş îi dă drumul, spune adevărul, că Pasi a fost un comunist înfocat şi eu la fel. Acuş îşi deşartă sacul.

Am aşteptat cîteva secunde în tăcere, dar elegantul fost elev în loc să spună principalul,

esenţialul, că Pasi a fost torturat timp de o lună întreagă de locotenentul german Karl, că a fost un martir, un erou, că a primit medalia de aur, a luat-o pe departe.

— Ne simţeam foarte bine la spitalul din Mondoví ; ca într-o familie. Şi seara aceea de pomină cu părintele Fantuzzi, iezuitul, pe care televiziunea l-a făcut apoi celebru. Pasi îşi susţinea mereu părerea : nu se înţelegeau de fel, au continuat să se certe cîteva ore în noaptea aceea.

Îmi şi închipuiam. Pasi era frumos, credincios, cu toate şansele de a deveni un martir creştin, cum a şi devenit pe urmă. Celălalt îşi juca rolul, viclean, rafinat. Pasi era un om ; celălalt un funcţionar. Pasi era un creştin.

Nu prea ştiam cum să mă port cu acest elegant fost elev. Să fi fost oare un timid ?

Şi atunci l-am întrebat :

— Ştii cum a murit ?

— Da.

Elegantul fost elev a spus „da“, dar n-a adăugat nimic. Pasi murise ca un martir, după o lună de torturi ca să i se smulgă numele celorlalţi, ca să trădeze. Nemţii îl încredinţaseră specialistului lor în cruzimi, locotenentul Karl.

— Dar l-ai cunoscut pe Pasi înainte sau după război ? A fost vînător de munte în Albania.

— Şi înainte şi după, răspunse frumosul fost elev. Şi înainte şi după. Eram împreună la Mondoví, la spital. El a plecat în război, apoi s-a întors.

Copleşit de durere, am scris despre el nişte versuri, cînd am primit vestea că prietenul meu fusese torturat mai bine de o lună de locotenentul Karl.

Avea un fizic excepţional, era un romaniol impulsiv şi puternic, dar pe dinăuntru gingaş ca un toporaş, în fibrele inimii avea delicateţea unei viorele.

Fusesem colegi zile de-a rîndul la institutul de medicină din Bologna ; apoi la Pavia, pentru examenul de stat, am locuit o lună întreagă în camere alăturate, ceea ce ne-a legat şi mai mult.

După armată, venise să mă vadă la ospiciul din Florenţa. Era tot aşa exaltat, cu pasiuni politice mistuitoare : avea ceva de preot calvinist sub învelişul retoricii romaniole.

Se întorcea din război. Şi eu mă întorsesem din Libia. Eram medic la spitalul de psihiatrie din Florenţa, de parcă nimic nu s-ar fi întîmplat şi n-ar mai fi trebuit să se întîmple.

Venea să mă vadă ca un frate. Şi pieptul lui atletic şi robust era tot mai plin de setea de dreptate socială. Îşi iubea atît de mult tatăl, un muncitor, încît ardea de dorinţa să-i dovedească dragostea. Tatăl lui se sacrificase pentru el. Iar el, devenit om cult, trebuia să se sacrifice pentru toţi cei umili.

Nu mi-a vorbit de loc despre războiul din Albania, unde se purtase admirabil, nici nu m-a întrebat cum a fost în Libia, unde de o mie de ori moartea mă bătuse pe umăr.

S-a prezentat la portarul ospiciului din Florenţa cu atîta hotărîre deschisă — ca şi cum toţi ar fi împărtăşit pasiunile lui — încît portarul se grăbi să se furişeze în camera mea, păşind tiptil, ca să mă prevină că jos mă aştepta cineva care se dăduse drept prietenul meu, dar care avea un aspect atît de hotărît, încît părea destul de suspect, ba era chiar de temut.

— Cum se numeşte ? l-am întrebat. Ţi-a spus numele ?

— Da. Mi l-am notat, şi scoase o bucăţică de hîrtie. Pasi. Mario Pasi.

Am sărit de pe scaun, spre mirarea portarului, şi m-am repezit jos să-l îmbrăţişez.

Dar apoi, cînd am ajuns foarte aproape de el, mi-am adus aminte de toate repulsiile şi fobiile lui, de pudorile exacerbate, de oroarea lui faţă de sentimentalisme şi expansiuni. Se considera un „romaniol viril", şi totuşi ca să salute, arunca departe de el mîna-i subţire — indiciu al tainicei sale delicateţi — aşa cum fac unii aristocraţi consumaţi, de parc-ar fi o baghetă aruncată de la articulaţia umărului, ca să-şi ţină semenii la distanţă.

Atunci cînd am ajuns foarte aproape de el, cu toate că zîmbeam şi încercam să-i exprim cu ochii plăcerea de a-l revedea, m-am stăpînit :

— Hei ! ai venit !

Despre Pasi îmi aminteam multe, foarte multe lucruri.

Apoi, apoi sfîşietorul punct culminant, cînd locotenentul Karl şi-a dat seama de curajul lui Pasi şi şi-a sporit torturile. Şi Pasi, aproape de moarte, după o lună de chinuri, i-a spus într-o zi foarte calm :

— Tu îţi aperi patria ta, eu o apăr pe a mea. N-ai decît să continui.

Pomenind de Pasi, acest fost elev al lui Don Lasser îmi zgîndărise prea multe amintiri şi sentimente.

Trecuseră atîţia ani care mă învăţaseră să fiu precaut ! Cîte insulte nu auzisem la adresa partizanilor !

Ca să aperi memoria unui prieten, e prudent înainte de toate să aştepţi ca cel ce s-a apucat să vorbească despre el să-l comenteze, să-l descrie, să lămurească ceea ce l-a mişcat, e bine să-i controlezi gradul de înţelegere, de afecţiune.

Dar ne-au întrerupt discuţia din cauza programului.

Preoţii lasserieni stabiliseră un orar : atîtea minute pentru liturghia cîntată cu strigarea catalogului de către preot, mai marele peste toţi foştii elevi ; apoi reuniune în micul teatru, cu diferitele discursuri administrative şi programatice ale organizaţiei; pe urmă banchetul.

Acuma era rîndul micului teatru, circulase printre noi ordinul să ne adunăm acolo. În plus, s-a mai strecurat o veste de neînţeles pentru mine, dar sursă de însufleţire pentru alţi foşti elevi :

— O să vorbească Battistini.

— Uite micul teatru ! am izbucnit eu, adresîndu-mă lui Dufenne care stătea tot lîngă mine. Unde am jucat !

Pasi mi se arătase timp de cîteva clipe, ca o vîlvătaie, dar din fericire ştiam numai eu ; Dufenne nu dispunea decît de prea puţine elemente, chiar dacă intuise ceva ; n-ar fi putut turna gaz pe foc spre a-l înteţi.

Cu medicul cel elegant, care lucrase la Mondoví cu Pasi, am fost expeditiv. Ca şi cum nu m-ar fi interesat nimic în afară de micul teatru, i-am spus :

— Da, da, să mergem acolo ; ce bine îmi pare că-l revăd.

Şi m-am tras într-o parte, l-am luat de braţ pe Dufenne şi am grăbit pasul.

De altfel, venisem la Collevinci la serbarea foştilor elevi, ca să revăd internatul după patruzeci de ani, nu pentru Pasi.

Dufenne n-a împărtăşit însă entuziasmul şi nostalgia mea pentru micul teatru. Chipul său, pe care se putea ghici temperamentul lui sangvin, era încordat de atenţie. Avea totodată o expresie zeflemitoare — pe care în zadar încerca s-o ascundă — şi care părea să spună cam aşa : „Ai venit la serbarea foştilor elevi şi se apropie de tine toţi, din toate părţile, îţi iau interviuri, eşti aproape constrîns să uiţi de mine. Ba mai mult, se ridică vălul de pe o lume a ta pe care eu nu o cunosc. Ei

bine, descurcă-te singur ; voi fi atent, voi fi un spectator care nu pierde o silabă. La întoarcere o să comentăm."

Am pornit cu toţii către micul teatru al internatului.

Pînă una alta, în momentul acela — părăsindu-l pe Pasi — fantezia mi se învîrtea în jurul teatrului, fantasmele se porneau să umble, cum umblă vrăjitoarele în imaginaţia copiilor.

În adîncul meu se mişcau fotografiile pe care Dufenne le scosese din buzunarul lui interior : adolescenţi captivi, la un pas de casa de corecţie, violenţă, rebeliune ; tineri stricaţi care se treziseră laolaltă şi care datorită bunătăţii şi sacrificiului acelor ţărani piemontezi lasserieni, reuşiseră să reintre din nou în viaţă.

Am mers de-a lungul unui coridor îngust şi semi-întunecos şi am ajuns la teatru.

Ca şi bisericuţa, rămăsese intact, foarte frumos, cald, populat în întregime de năluci. M-am revăzut pe scenă recitînd „Fortunello" de Petrolini [1] ; l-am revăzut pe Bertone care storcea lacrimi în finalul scenei : protesta cu plînsul în gît, lacrimi adevărate îi udau obrajii, iar vocea i se transformase într-un adevărat urlet, mişcător la culme.

În momentul acela făceam pe omul bine crescut, corect, stăteam foarte ţeapăn pe unul din acele scaune uşoare. Făceam pe medicul primar, pe omul care a avut un oarecare suc-

[1] Piesă a scriitorului umoristic contemporan Petrolini.

ces monden, succes ce-i stătea în spate ca un înger păzitor, făceam pe fostul elev care, în sfîrşit, şi-a reamintit cu bunăvoinţă de vechiul său internat. În realitate, în sinea mea, mă revedeam un biet copil deja înfrînt de viaţă, care în seara aceea a reprezentaţiei — într-o exaltare copilărească — încercasem să spun celorlalţi băieţi că lumea e imensă, că în curînd o să ieşim de acolo, să nu renunţe la speranţă, că nu eram încă pierduţi şi că o să ne salvăm.

Pe scena micului teatru — pe scena unde jucasem şi eu şi entuziasmasem pe cei ce mă ascultau cu acel har nelămurit dar de neuitat, dovadă că în dimineaţa aceea mai mulţi foşti elevi, salutîndu-mă, făcuseră imediat o legătură între numele meu şi reprezentaţie — pe scena micului teatru erau acum doi preoţi şi trei laici, adică trei inşi îmbrăcaţi civil. Ei erau cei care aveau să ne întreţină. Se şi aflau pe scenă, să ne aştepte „după program".

Lîngă mine se grăbise să se aşeze un farmacist, care îmi tot repeta că era prietenul fratelui meu, insista asupra unor amănunte insipide, le mai înflorea, nu-mi dădea pace suflîndu-mi-le în ureche. Cei de pe scaunele din faţă mi-au venit în ajutor întorcîndu-se şi prevenindu-mă să nu-i acord atenţie, căci farmacistul era de o locvacitate de nestăvilit.

Aşadar, mă aflam acolo, în acel mic teatru, după patruzeci de ani : patruzeci, viaţa unui om, şi eu tot mai aveam în piept o inimă care

sîngera. Eram în viață. Era un lucru minunat, cu cîteva ore înainte se putuse întîmpla ca Dufenne, prietenul meu drag, să-mi amintească liniștit :

— Vezi, nu pe drumul ăsta de țară ne duceam noi la plimbarea de joi, ci pe partea cealaltă, spre Pianore, și-mi arătase niște desișuri înverzite cu poteci mai frumoase și cu o vegetație extrem de fragedă.

În sala de teatru nu era prea multă lumină. Pe un perete, un vitraliu acoperit cu alb de plumb, și trei becuri din loc în loc atîrnînd de tavan. Totuși cei prezenți se vedeau foarte bine, în toate direcțiile, ba chiar în lumina aceea nu prea puternică păreau bine conturați, de o mai mare consistență, oameni cu griji, mai ales cei cinci de pe scenă care, fiind mică, mărea persoanele, așa cum se întîmplă în unele tablouri de pe vremuri, unde bustul unei tinere ocupă în întregime o ferestruică și devine dominant.

Mi-a venit chef să-l întreb pe Dufenne despre preotul cel corupt, despre renumitul don Pessina, să-l silesc să scuipe tot ceea ce știa despre el. Chiar don Pessina organizase comediile și spectacolele speciale, el fusese sufletul acelui teatru. Cu puțin înainte de a intra eu la internat, fusese mutat la un alt Institut, dar trebuie să fi fost un om plin de însușiri și cu multă fantezie dacă, după luni de zile de cînd nu mai era acolo, atîția elevi mai vorbeau încă despre el, stăpîniți de farmecul lui.

Aș fi vrut să-l încolțesc de data aceasta pe Dufenne să-mi vorbească despre don Pessina,

să nu-l las să-mi scape, cum se întîmplase dimineața, în timp ce veneam la Collevinci, ci să-l constrîng de rîndul ăsta să dea pe față și să mărturisească cît de mare era corupția pe care preotul acela o împrăștiase, să-mi arate care era reversul negru al faptelor. Dar Dufenne nu era lîngă mine.

După un obicei căruia îi fusese credincios toată viața, Dufenne, observînd în jurul prezenței mele un zumzet, o larmă, un interes monden și în plus pe medicul acela prieten cu Pasi — acela elegant, cu papion la gulerul cămășii — care făcuse să se presimtă și o anumită întîmplare dramatică, Dufenne, după ce ascultase vorbăria lipicioasă a farmacistului și remarcase că alți cîțiva sînt oarecum stîrniți, se retrăsese după obiceiul lui, în culise, jumătate rînjind, jumătate din modestie, ca să nu se bage, și mai ales din plictiseală față de tot ceea ce era monden. În sfîrșit, Dufenne îmi scăpase, dispăruse chiar de lîngă mine. Mi-am adus aminte că abia intrasem în teatru, la capătul unui rînd de scaune mă lăsase să trec înainte, și apoi nu mă urmase. Am întrebat mînios, întorcîndu-mă în jur :

— Dufenne ! Unde e Dufenne ?

Nimeni nu mi-a dat atenție și nici n-am zărit fața lui mare. Pe scenă însă fusese anunțat Battistini, profesorul Battistini, care era gata să țină un discurs. Pînă una, alta, vorbea reprezentantul democrat-creștin din Collevinci, fost elev, un om cu totul șters, folosit ca să deschidă seria cuvîntărilor, să lichideze treaba

cu saluturile, mulţumirile, comemorarea morţilor şi aplauzele pentru noii aleşi.

Da, se anunţase că în curînd va lua cuvîntul celebrul profesor Battistini, profesor universitar, cum mi s-a şoptit, şi toţi aşteptau nerăbdători. Deocamdată era interesant şi acest „învăţător“, cum am aflat, chiar dacă era din partea locului, din Collevinci, ba chiar cu atît mai mult, şi mi s-a părut că era chiar reprezentativ pentru o întreagă pătură socială. Privindu-l, îţi venea imediat în minte esenţialul : că astfel de indivizi se sprijineau pe biserică, trăiau sub aripa ei, dar nu pentru că ar fi fost credincioşi, luptători pentru credinţă. Biserica îi suporta, avea răbdare, fiindcă nu avea alţi laici în afară de ei.

Pe scenă, învăţătorul continua să cuvînteze cu trufie. Dintr-o mişcare pe care o făcuse umflîndu-se în pene, mi-am dat seama că, incontestabil, pantalonii lui trebuie să fi fost calzi, boţiţi pe şezut exact ca cei ai lui Torricella, directorul Liceului tehnic, acela care venea să mă vadă la Medusa, prefăcîndu-se că mă protejează creştineşte, pe cînd mă pregăteam în particular pentru bacalaureat, acela pe care cu cîteva minute înainte îl văzusem în biserică îndreptîndu-se, nevolnic, cu mîinile împreunate, către sfînta împărtăşanie.

Toţi îl aşteptau pe ilustrul, pe faimosul profesor Battistini, dar între timp nu strica să fii atent şi la micul învăţător din Collevinci. Cine ştie, dacă-l suceai şi-l răsuceai, dacă-i răzuiai acea vanitate pe care o arbora numai o dată pe an la serbarea foştilor elevi, poate găseai

necunoscută, desconsiderată, vreo însuşire minunată ca, de exemplu, aceea de a învăţa pe copii să citească şi să scrie cu cea mai firească răbdare.

Dar acolo pe scenă, cu fruntea bombată, aştepta să vorbească şeful cel mare, geniul universitar, profesorul Battistini. Omul acesta avea o gură de avar şi toată expresia feţei era a unuia care în tinereţe voise să se facă preot şi nu avusese curajul necesar.

A fost ca la o lecţie de universitate populară, în timpul căreia nu se explică de loc pentru cei umili, ci profesorul se tămîiază pe sine însuşi, foarte ţanţoş, ridicîndu-se în slăvi, vrînd înainte de toate să-şi impună concepţia sa delirantă, de mult clocită ; pînă acum nu avusese cum să adune lume ca să-l asculte.

La început a repetat cu alte cuvinte, mai abstracte, discursul pe care îl ţinuse plin de pasiune preotul de la altar. Apoi a venit la chestiunea care-i împungea coşul pieptului ca un ghem de sîrmă ghimpată.

Cu cîteva zile înainte avusese loc un proces răsunător şi stupid. Nişte elevi dintr-un liceu din Milano scoseseră obişnuita gazetă „ciclostilată“ [1], tipărită în cursiv, unde, colegi şi colege făcuseră diverse mărturisiri în problema sexuală, care a rămas pînă astăzi în Italia un tabu înfricoşător. În fond, aceşti tineri spuneau numai în gazeta lor că pentru ei sexul nu mai

[1] Multiplicată la un poligraf special numit ciclostil.

e o sperietoare, ba chiar că aproape nici nu-i mai interesează, dovadă că vorbeau despre el fără să-l împopoţoneze cu mantii negre, violete sau sîngerii.

Cîţiva pedanţi mărginiţi, înăcriţi din lipsă de cultură europeană, înveninaţi pentru că ei nu fuseseră niciodată tineri, puseseră la cale un proces.

Din fericire, tinerii fuseseră achitaţi.

Tocmai această achitare îl înrăia pe vajnicul profesor universitar.

Şi, în explicaţia-delir, glasul lui se prefăcuse într-un urlet :

— Copiii sînt ai noştri, *ai noştri* !!! trebuie să gîndească aşa cum gîndim noi.

Încheierea aceasta a dezlănţuit un tunet de aplauze, ceea ce dovedea clar ce erau în realitate acei foşti elevi. Guralivul farmacist, de exemplu, care şedea lîngă mine şi avea grijă să-mi împuieze urechile cu fraze care puteau fi considerate de orice orientare politică, cum a auzit despre proprietatea copiilor, parcă l-a pus cineva la priză şi, părăsindu-mă, s-a contopit cu dăruire în aplauzele generale.

Profesorul Battistini a avut deci un crescendo. În primul rînd a rostit micul lui discurs înflăcărat de catolic practicant, foarte nebulos de altfel — cît de clar şi de eficace fusese preotul cînd ceruse ajutor ! — şi apoi s-a năpustit împotriva achitării *Ţînţarului,* cum se numea fiţuica tinerilor milanezi.

O izbucnire de furie, de frică, de impotenţă, o negare a tineretului, a adevărului, o spaimă în faţa sexului. O mlaştină în care vorbitorul

s-a aruncat cu un plescăit zgomotos, ca un broscoi cu ochii holbaţi :

— Copiii i-am făcut noi şi sînt ai noştri. Trebuie să gîndească şi să se poarte cum vrem noi.

În momentul acela au izbucnit osanalele. Vai mie ! Unde nimerisem ! Să fim aşadar atenţi. Aceasta era Italia şi nicidecum aceea a mitingurilor din piaţa publică. Italia ascunsă, rîncedă, slugarnică, meschină, ca o transpiraţie la subţiori.

Ce se-ntîmpla ? De ce venisem aici ? Ce am vrut să văd ? Nu ştiam deja ? În definitiv, de ce mai aveau tot aştia în mîna lor guvernul ? Care era adevărul ? Ceilalţi, comuniştii, ar fi fost mai răi ? Acum eram oameni practici. Cui trebuia să dăm mînă liberă ?

M-am întors în dreapta şi în stînga, căutîndu-l pe Dufenne. M-am aplecat spre scenă, m-am întors spre fundul teatrului : n-am reuşit să-l zăresc.

Am reflectat dacă nu era mai bine să plec, să nu mai stau nici la banchet.

„Sau, mi-am mai spus eu, după patruzeci de ani nu e mai nimerit să beau paharul pînă la fund ? N-am venit oare ca să mă lămuresc ?“

Cîndva, sînt ani de atunci, am fost ajutat de aceşti lasserieni. Au fost singurii care m-au salvat.

Dar dacă aplauzele la cuvintele profesorului universitar au fost o neînţelegere ? Dacă lumea a vrut mai curînd să aplaude severa

concepţie de viaţă a lasserienilor, sacrificiul lor, fidelitatea faţă de regulile dictate de Don Lasser, fondatorul ordinului?

*

Cel mai simpatic din ziua aceea a fost preotul mîncăcios.

Acum era rîndul lui să vorbească, al lui, uscăţivul preot piemontez, pe care după aceea, la masa de gală, l-am regăsit nu mai departe de un metru şi jumătate de mine, mîncînd şi bînd cu atîta nesaţ, încît fără să vrei te gîndeai că, dacă nu l-ar fi ajutat un organism care ardea orice aliment, ar fi fost gras ca purceii care abia reuşesc să se ţină pe picioare.

După fanaticul profesor universitar, urma aşadar să vorbească el despre unele probleme administrative. Era aşezat la un capăt al mesei.

Un preot, ţăran de origine, un stejar. Disciplinat, milităros, Don Lasser fiind Napoleonul lui, un majur, un subofiţer satisfăcut şi banal care se simte fericit în linia întîi.

A expus unele treburi administrative ale asociaţiei foştilor elevi; nici în cea mai îndepărtată tainiţă a închipuirii lui nu exista viclenia, calculul ori planul unui hoţ. Nu era prea tare la socoteli: pentru el lira italiană era cam aceeaşi dinainte de război.

Îl ascultam cu respect şi cu o profundă plictiseală şi, nu ştiu de ce, în momentul acela s-au ridicat deasupra capului meu, înalţi, implacabili, ca nişte şoimi cu aripile întinse, lasserienii din anul meu de internat, preoţii pe care-i cunoscusem, don Giusti, don Mussi şi directorul piemontez din Aglié, aristocrat, cu nas subţire, cu nările fremătînd, uscat şi sprinten în mişcări. Avea ochii ca de oţel. El, directorul, a intrat în vorbă cu mine şi mi-a reamintit toată scena cu Verlaine din acea îndepărtată dimineaţă.

Ne preda franceza; tocmai comenta o poezie a poetului blestemat cînd, extaziat, s-a oprit în mijlocul clasei şi a repetat versurile, apoi le-a tradus în italiană, le-a recitat încă o dată în limba originală şi, înduioşat şi biruit de copleşitoarea armonie, a şoptit plin de admiraţie: „Cu cîtă pricepere ştiu să-şi exprime sufletul, ce mare artă!" După o pauză în care se întrevedea suferinţa, meditarea, îndoiala, truda pentru a cuceri şi a-şi menţine credinţa, a adăugat:

— De ce nu ies astfel de poeţi şi din rîndurile noastre?

Pe scenă, rumegătorul subofiţer preot lasserian continua să citească din caietul lui administrativ, iar eu continuam să mă gîndesc la misterul acelui director: ce-l determinase pe el, un aristocrat, să devină preot a lui Don Lasser, care de obicei recruta oameni voinici de la ţară, tineri laţi în spete, cu o faţă deschisă, croită din topor? Cum de bătuse la poarta lui Don Lasser, el, un nobil, care în fiecare dimineaţă ne povăţuia de la altar asupra a ceea ce aveam de făcut, cu o delicateţe

și o grație care uneori avea chiar un iz de fățărnicie ?

Mai mult, pentru a demonstra cît sînt de invincibile trecutul, ereditatea, afinitățile elective, mi-am amintit de prietenia autentică pe care o manifesta față de un coleg de-al nostru.

Printre noi, la internat, un singur băiat, ajuns cine știe cum și el la Collevinci, avea o adevărată grație aristocratică.

Era un adolescent cu părul lins, pe chip avea ceva suav, o paloare care alunga bănuiala tulburărilor obișnuite la vîrsta aceea. Era mai înalt decît băieții de vîrsta lui și, în general, avea ceva bolnăvicios, cum se-ntîmplă la cei dintr-o familie prea veche. Avea ochi mari, gene lungi, o umbră de indiferență în privire.

Se împrieteniseră. Nu că directorul l-ar fi protejat, nu ; era o pură prietenie, doi camarazi, doi aristocrați picați într-o turmă de țărani.

În orele de recreație se plimbau în sus și în jos în acel spațiu restrîns dintre poarta de intrare care se deschidea spre curte și coridorul care servea drept promenadă cînd timpul era vitreg.

Străbăteau acea săliță de șase sau opt metri și, ajunși la capăt, se răsuceau ca pe un pivot.

Între timp, în curte, mareea băieților, chiuind și fugărindu-se, se distrau împreună cu ceilalți preoți sau, dacă ploua, eram îngrămădiți în coridorul lung și îngust, ca să putem hăuli acolo.

Ei doi umblau în sus și în jos pe sălița cea mică de șase-șapte metri, pe care nimeni nu dorea s-o cotropească, nu numai pentru că era rezervată directorului, dar pentru că era o altă lume care nu ni se potrivea nouă.

Pe scena micului teatru preotul administrator continua monoton să relateze despre cîștiguri și cheltuieli, iar eu continuam să-i văd pe cei doi umblînd în sus și în jos pe coridor. Și astfel, mecanic, în mintea mea se năștea întrebarea :

„Și acum unde sînteți, o buni preoți ? Unde sînteți ? Spuneți-mi. În paradisul vostru ? Ați ajuns oare acolo ? Renunțarea, castitatea, sărăcia v-au slujit la ceva ? Sînteți în paradis ?"

Timpul hărăzit reuniunii de la teatru se epuizase. După preotul administrator, au vorbit pe scurt alți doi, despre chestiuni de mică importanță.

Apoi cu toții ne-am ridicat în picioare, tîrîindu-ne pașii pe intervalul îngust care ducea spre ieșire. Dar, unde era Dufenne ? În timp ce îmi aruncam privirea în depărtare, l-am descoperit alături de mine.

— Unde te-ai ascuns ? l-am întrebat bucuros să-l văd iarăși.

— De acolo, din fund, am auzit mai bine tot, și chipul i se lumină de acea ciudată lumină greu de definit, deoarece în ea malițio-

zitatea se împletea cu bunătatea, intoleranța cu răbdarea.

Am pătruns în coridorul care ducea spre lumina soarelui, spre pajiștea umbroasă, unde erau așezate mesele.

Înainte de a-l vedea l-am simțit : lîngă mine mergea medicul balneolog, cel elegant, acela care fusese la spitalul din Mondoví cu Pasi, prietenul meu torturat și spînzurat.

Ce mai voia ?

În teatru se așezase pe aproape de mine, îl zăream pieziș ; din cînd în cînd privirea îmi cădea asupra lui.

Stătea încruntat din cauza vreunui gînd care-l apăsa și de care nu reușea să scape : chiar cînd fanaticul profesor universitar și-a debitat perorația finală despre copiii care sînt proprietatea absolută a taților, el a aplaudat distrat, ca și cum ar fi avut cu totul altceva de rezolvat.

Am bănuit că se mai gîndea încă la Pasi, la unele cuvinte pe care trebuia să i le fi spus, cuvinte cărora tortura și pe urmă spînzurătoarea le dăduseră valoare de adevăr. Din tot ce știam despre prietenul meu mort am dedus că acele cuvinte trebuie să se fi referit la om, cînd poate să fie numit astfel, la îndatoririle pe care le are, la dragostea pentru ceilalți care trebuie să fie cu atît mai mare, cu cît sînt ei mai umili, în sfîrșit trebuie să-l fi îndemnat la luptă.

Înaintam pe coridor. Eu la mijloc acum : Dufenne într-o parte, doctorul balneolog de cealaltă.

— Eram prieteni — reluă el dialogul întrerupt înainte, cu voce nespus de blîndă, plină de păreri de rău, de parcă mi-ar fi cerut marea favoare de a-l asculta, de a-l lăsa să-și descarce povara ce-i apăsa inima. Am petrecut atîtea zile împreună, la spital !

M-am înduioșat. Eram gata : medicul balneolog n-avea decît să povestească tot ce voia, orice amănunt, chiar și cel mai banal, să spună tot ceea ce avea pe suflet.

Și ca să mă introduc în miezul faptelor, ca să reluăm conversația de la acel hățiș unde o lăsasem înainte de teatru, am repetat :

— A fost în Albania. Era medic la un batalion de vînători de munte. Voi ați fost prieteni și înainte și după război, nu ?

— Da, înainte, înainte. Și, firește, am stat împreună și după, cînd s-a întors.

Trebuie să mărturisesc că aici am sperat că medicul cel elegant avea să se lungească, să arate pe larg realitatea care era într-adevăr a lui Pasi, pornit să facă războiul din Grecia știind că putea să dispară în neant, să-și piardă anonim tinerețea. Era medic și nu i-ar fi fost greu să simuleze vreo boală și să se pună la adăpost. Dar s-a dus la război, pentru că în încrîncenarea aceea erau prinși oameni din popor ca el și trebuia să stea cu ei, să le împărtășească suferința.

Am aşteptat. Medicul balneolog nu şi-a luat avînt. Dimpotrivă, a repetat aceeaşi neghiobie :

— După munca de la spital stăteam împreună. El era la chirurgie, eu la medicina generală.

Între timp, reevaluam cu coada ochiului fizicul elegantului medic. Pentru Dumnezeu, era înalt, robust, mai mult decît valid. De ce nu-şi făcuse armata ? De ce rămăsese la spitalul din Mondoví ?

„Şi tu ai fost în război ?" îmi gîlgîia întrebarea în fundul stomacului. Dar am izgonit-o imediat.

Eram bătrîn, ştiam, trecuseră mai mult de douăzeci de ani de la martirajul lui Pasi. Provocarea cea mai grea, greşeala cea mai odioasă în Italia este să pui întrebări morale, cum ar fi :

„În acea situaţie politică specială ai ucis sau nu ? Ai fost cu poporul, sau cu duşmanii lui ?"

Conştient de greşelile italiene, reamintindu-mi toate înfrîngerile suferite, am dizolvat întrebarea directă şi am revenit la obişnuitul mormăit.

Să fi avut medicul acela vreo nemulţumire surdă faţă de felul cum se purtase Pasi ?

...el vorbea, vorbea, am stat atîtea seri împreună, a continuat. Şi a mai fost şi întîlnirea aceea cu iezuitul pe care televiziunea l-a făcut celebru. Se luau la întrecere care mai de

care, contrazicîndu-se unul pe celălalt, dar amîndoi erau bine pregătiţi.

Aşteptam ca medicul cel elegant să spună tot, să spună liniştit : „Pasi a fost un erou, ne-a reprezentat pe toţi, a fost stegarul tinereţii noastre. Într-o zi toţi vor afla că, înmuindu-şi vîrful arătătorului în rănile pricinuite de călăul german, a scris cu sînge, pe varul peretelui : *eu mor dar ţineţi minte : să nu vă trădaţi niciodată tovarăşii*".

„Acuma medicul balneolog îmi va spune tot, îmi va spune chiar gîndurile mele, căci e medic ca şi mine, va arăta cîtă cazně i-a trebuit ca să înmoaie degetul în sînge, venele se închid repede, e necesar să le deschizi din nou, să le scuturi din toropeală ca să verse iarăşi sînge. Cîtă încăpăţînare i-a trebuit la fiecare literă aşternută pe var, fiecare cerînd un efort special ; era aproape de moarte, golit de sînge. La fiecare literă scrisă, ce stufăriş oribil de amintiri — se iveau chipurile prietenilor săi, ale noastre, în primul rînd ale noastre două, C şi T — pentru că nu voia să-şi trădeze tovarăşii, fraţii, mărturisirile noastre, promisiunile noastre, speranţele, jurămintele către nu ştiu cine, poate către Dumnezeu.

Acuma medicul balneolog, cu gingaşul lui papion, palid, îmi va povesti totul despre Pasi, îmi va descrie ultima perioadă a vieţii lui, pe care eu ard de nerăbdare s-o cunosc."

Aşteptam şi tot aşteptam, dar medicul nu adăuga nimic, nici măcar un cuvinţel despre Pasi.

Trecuseră deja douăzeci de ani. Ce piedici mai puteau fi ?

„În sfîrşit, ce mai aştepţi ? era să urlu la el. Ce putea să facă mai mult ? Ai spus că ai fost prietenul lui, că în fiecare seară stăteaţi împreună. Atunci ? Vorbeşte. A fost un sfînt."

Am mai aşteptat. Şi am adăugat :

— Cred că ai înţeles cît era de pudic, de timid, de sensibil.

— Tu nu ştii, a început el pe un ton de reproş, că, pe cînd era partizan, Pasi a fost la un coleg de al nostru...

Înainte ca el să fi continuat, am avut o tristă presimţire, mi s-a părut că ghicesc. Avea de gînd să demonstreze că Pasi nu era un erou, că era un tip mediocru ca el, ca toţi în Italia, că era un medic oarecare, un coleg, care s-a pomenit vîrît fără voia lui într-o încurcătură. Mai precis, voia să spună că Pasi n-a murit pentru un ideal, din dragoste pentru oameni, din credinţă, pentru că era comunist şi credea într-un viitor fericit în care aveam să fim cu toţi fraţi, ci dimpotrivă, a murit din pricina unei bunătăţi mărunte, aproape din slăbiciune, pentru că a pornit pe o cale nebuloasă despre care nu ştia unde-l va duce. În sfîrşit, că Pasi era la fel cu toţi ceilalţi.

Pe cînd medicul balneolog se pregătea să continue, mi-a fulgerat prin minte un fapt de necontestat. Pasi, chinuit timp de o lună întreagă de locotenentul german Karl, la sfîrşit, zdrobit de moarte, se adresează zbirului cu blîndeţe : „Dumneavoastră apăraţi-vă ţara

dumneavoastră. Eu o apăr pe a mea. N-am să vorbesc."

În faţa acestui adevăr absolut, ce putea să opună medicul, chiar dacă timpurile mînjiseră totul de laşitate ?

Eu ascultam, ascultam. Acuma o să-mi spună nişte infamii despre prietenul meu, ca să-l reducă la dimensiunile unui liliac obişnuit care bate anonim din aripi.

Elegantul şi palidul medic balneolog se lăsă într-o rînă, îşi apropie gura de urechea mea şi vomită :

— Dar Pasi, trebuie să ţi-o spun, lasă-mă să precizez, da, ce-i drept, a plecat cu partizanii. Dar nu ştii, tu nu ştii că din cauza unei boli, pentru că s-a îmbolnăvit, a cerut învoire, a cerut adăpost, a fost primit de un coleg de-al nostru, chiar unul de la spital, din familia noastră spitalicească, din spitalul de la Mondoví.

Acest medic primar avea o casă la ţară şi, într-o noapte, Pasi, bolnav, a bătut la uşa lui. I-au deschis, l-au primit, l-au sărbătorit, i-au pregătit patul ca unui copil de-al lor : „Nu mai pleca, i-a zis medicul primar. Eşti obosit, stai aici cu noi, odihneşte-te, ai făcut şi aşa prea mult, şi pentru cine ? Rămîi cu noi. Aceasta este casa ta."

Ca să spun drept, înşirînd această polilogie, medicul balneolog devenise chiar eficace. Ascultînd cuvintele lui, mi l-am imaginat pe medicul primar primindu-l pe Pasi afectuos, invitîndu-l cu braţele deschise, fără să-şi dea seama că Pasi nu numai că era un coleg, un

chirurg de viitor, dar şi că o altă vocaţie stăpînea sufletul lui.

— A fost primit ca un prieten, ca un fiu, a repetat elegantul medic balneolog, mînca-i-ar cancerul papionul. Vezi, stătea bine acolo. Pasi era copil de muncitori ; în sfîrşit puţin confort nu-i strica. O recompensă bine meritată, în sfîrşit, după ce fusese generos cu toţi. Trebuiau să-l lase acolo, să nu-l mai chinuiască, se dăruise şi aşa prea mult.

Eu, mut, în aşteptare, mut, cuprins de o ură întunecoasă.

Medicul balneolog a continuat :

— Într-o noapte a sosit comisarul politic : „Avem nevoie de tine. Bernardo a fost ucis. Trebuie să vii. Formaţia a rămas fără şef. Am venit să te luăm. Te-au ales pe tine." Pasi a urcat sus să se îmbrace iar ca pentru munte. A coborît, a trecut pragul. A plecat cu ei. Nici măcar nu şi-a luat rămas bun.

Eu ascultam. Trecuseră mai bine de douăzeci de ani de la martirajul lui Pasi, mai bine de douăzeci de ani de la acel act de eroism. Şi am avut timp să reflectez, să mă reculeg, ca să meditez cît sînt de puternice şi viciul şi perversitatea ; am avut timp, mi s-a întîmplat şi mie să trebuiască să ţin capul plecat, cu pupilele galbene, cu corneea de şofran, iar camuflarea adevărului să stea triumfătoare pe altar.

E cu putinţă ca medicul balneolog să nu-şi fi pus întrebarea : „Dar cum ar fi putut Pasi să spună nu, să spună că nu vine, după ce atîta mînie se zbătuse şi se zbătea în pieptul

lui şi al tatălui său, după toate cuvintele, făgăduielile, credinţa noastră care e mai mult decît o religie, e o nebunie, fie şi aşa, dar e a noastră ?"

Ar fi fost ca şi cum ar fi trădat tot, tinereţea, pe mama lui, studiile, gîndurile exprimate zi de zi, furiile, visul arzător de răzbunare, viitorul, tot viitorul — care cine ştie cum avea să fie alcătuit, dar era viitorul, adică gloria pentru care merită să trăieşti, căreia merită să-ţi închini viaţa, viaţa tînără.

★

Medicul balneolog vorbise cu patimă, din cînd în cînd mi se păruse chiar că ar fi vrut cu disperare să se mîntuie, sau să scape de o spaimă pe care o clocea de ani de zile în taină. Cine ştie de ce mi s-a părut că-l văd pe medicul balneolog imediat după Eliberare, la început, în dormitor lîngă soţia lui, o femeie care respectă obiceiurile, satisfăcută de cîştigul soţului. El se prefăcea că doarme, dar în realitate îl frămînta întrebarea : „Acela era oare adevărul ? Sensul vieţii ? Am fost aproape de foc ? Există deci pasiunea ce răstoarnă obstacolele, există credinţa, iubirea. Şi eu, ce am simţit eu, cum m-am purtat ? Atunci, sînt un laş ? Numai atît, un egoist, care se preface că nu vede, că nu înţelege ?"

Apoi, într-o a doua etapă, l-am revăzut pe medicul balneolog cum îşi schimbă încetul cu încetul culoarea gîndurilor. Pasi nu mai era un martir şi un erou, un om care arată impe-

rios drumul ; se schimbase treptat într-un amăgit, pierduse orice tărie, se împotmolise într-un fanatism copilăresc, şi, în sfîrşit, ajunsese numai un om care avusese ghinion. Tortura şi spînzurătoarea surveniseră pentru că în lume există un destin orb despre care e inutil să discuţi, e orb, deci cine e lovit de el să nu se plîngă.

Da, acum înţelegeam ce voia de la mine medicul balneolog. Voia să-i confirm această a doua versiune despre Pasi, să-i confirm că murise din greşeală, că putea să i se întîmple oricui, să mă solidarizez cu el, eu, care fusesem prietenul lui Pasi. Medicul balneolog voia să smulgă de la mine că viaţa este dulce, obişnuită ; cel mult că în unele momente e necesar să aştepţi şi apoi totul se reia de la capăt ; n-a existat niciodată nimic, eroismul e o vorbă goală, totul este lînced, sîntem cu toţii nişte unelte docile. Da, asta voia să spun, să confirm. Dar cum puteam ? Pasi stătea în faţa mea, cu înfăţişarea lui, cu pasiunea lui morală, nici nu trebuia să-ţi pese dacă cineva încerca să se apropie de el fără puritate. Existau faptele, nu era vorba de politică, de concepţii despre lume, Pasi însemna măreţia umană. Acuma Italia era în mod oficial meschină, în mod oficial măruntă, inertă pe plan extern, oamenii dormeau sau dormitau, dar faptele rămîneau ceea ce fuseseră. Generaţia noastră trecuse printr-o perioadă de sînge, de glorie şi unul dintre noi, un prieten de al nostru, se dovedise erou.

Abia i-am răspuns ; nu m-am supărat, nu m-am coborît să discut, nici nu m-am uitat la drumul pe care medicul balneolog mă îndemna să mă angajez.

Medicul a repetat numai, cu un dram de milă pentru sine însuşi, cu o răguşeală de plîns în glas :

— A venit ăla. Şi el s-a dus.

Şi medicul balneolog era o fiinţă umană, întîlnirea cu Pasi îl făcuse să sufere. Am şoptit răspunsul care se impunea cu voce calmă ; nu voiam să blestem, nici să condamn pe cineva, fiecare îşi are raţiunea lui, legile lui.

— Aveau nevoie de el, am şoptit. Era imposibil să refuze. Cine are aripi, zboară. Dacă într-o clipă de slăbiciune, într-un moment de nebunie ar fi răspuns nu, mai tîrziu s-ar fi omorît sau viaţa lui ar fi cunoscut pînă la moarte paloarea infamiei...

Între timp, ca şi cum mi s-ar fi învîrtit în cap o veselă floare a soarelui, am început să rîd, pentru că l-am revăzut pe Pasi ca atunci, la cafeneaua Pedretti, la Bologna.

★

Era o cafenea frecventată mai mult de studenţii meridionali. Se înstăpîniseră în chip absolut în spaţiul acestei singure odăi, făceau pe teribilii, aruncau fetelor ocheade cocoşeşti. Uneori, ca să te duci să cumperi ţigări de la tejgheaua din fund, trebuia să te învîrteşti cu răbdare printr-un labirint de mici grupuri

în picioare, care-și aruncau vorbe pline de îngîmfare.

Într-o seară, zăbovind cu Pasi în pragul cafenelei și privind cu o iritare nestăpînită, datorită vîrstei noastre, micile grupuri obraznice, am zis :

— Nu le-ar strica o bătaie bună. Prea fac pe grozavii ! — dar nici prin minte nu-mi trecea să pornesc la fapte, îmi sărise numai muștarul, așa cum li se întîmplă în mod stupid toscanilor uneori.

Pasi tăcu și lăsă în jos capul, care avea cîteodată ceva de berbec. O și luasem din loc cînd a șuierat printre dinți :

— Stai așa.

Se întoarse, intră înăuntru. M-am luat după el ; nu pricepusem ce avea de gînd.

A trecut prin mijlocul primului grup și, cu umerii lui lați, l-a despicat în două. Unul din meridionali a schițat un protest dar fără multă vorbă Pasi l-a trîntit jos, la pămînt, și de abia cînd a aterizat pe podea și-a dus acesta mîinile la fața care începea să sîngereze.

A trecut apoi la un alt grup, dar de data aceasta a început să care la pumni imediat. Lovea cu sete, fără să se ferească de loc, sau să folosească vreo fentă ori mișcări de brațe. Avansa cu pieptul deschis. Izbucni o larmă ascuțită, panică.

Unul a început să protesteze în dialect napolitan : *Chillo ! Chillo !* A fost doborît la pămînt.

Sala, fără măsuțe, se golise pe centru. Începeau să se rărească și rîndurile celor de pe lîngă pereți. Chelnerii și casierița rămăseseră nemișcați, fără să se sperie. Și ei se săturaseră de neobrăzarea meridionalilor.

În plus, Pasi era cunoscut, unul dintre chelneri era din Romagna ca și el.

S-a oprit puțin în mijlocul sălii ca și cum ar fi vrut să cumpănească dacă i se risipise toată supărarea.

Cum eram lîngă el, i-am șoptit :

— Hai să plecăm. Să nu vină poliția.

Atunci Pasi și-a revenit pe dată și s-a uitat în toate părțile, bănuitor. Cuvîntul poliție se lega de el foarte strîns de persecuția politică la care fusese supus tatăl său. L-am luat de braț, s-a lăsat dus mai mult decît docil. La primul colț s-a întors, am grăbit pasul. Știam că fantezia lui galopa, că în mintea lui mișunau scene cu polițiști, cu chipuri de zbiri sadici...

Tocmai amintindu-mi de acest episod zîmbeam de înflăcărările tinerești ale lui Pasi, de felul lui de a fi gata de luptă, gata oricînd să se arunce în încăierare. Cum ar fi putut atunci să spună nu tovarășilor care-l căutaseră și îi spuseseră : „Vino, avem nevoie de tine“ ?

★

Continuam să măsurăm de la un capăt la altul coridorul acela care ne văzuse copii. În același timp, recunoșteam că medicul balneolog avea o delicatețe a lui ; nu era nici rece,

nici cinic, nici indiferent, nici legat numai de interesul său material. Avea dimpotrivă, o nostalgie subtil dureroasă pentru trecut, pentru cercetare, pentru întrebările pe care le pune conştiinţa. Şi încă o dată se afla pe muchie de cuţit ; nu era complet de partea celor luminaţi, credincioşi, dar nici de-a valma cu cei orbi, cu cei avizi de orice fel de plăceri.

Ne plimbam în tăcere pe coridor. Eu la mijloc, la stînga mea Dufenne, la dreapta, medicul balneolog.

Dufenne fusese foarte atent la ce se discutase şi nu-i scăpase nici o silabă, nici o expresie ; înţelesese tot.

Din cînd în cînd, cu toate că mă uitam fix înaintea mea, îl zăream cum întindea faţa înainte şi o înclina spre noi, scrutîndu-ne cu intensitate.

Mi se părea că Dufenne voia şi nu voia ca eu să-i ţin isonul medicului balneolog. Cînd tăceam, îl deranja, ca şi cum aş fi fost timid, nepăsător faţă de amintirea prietenului meu ; cînd vorbeam, parcă-l supăra, ca şi cum ar fi fost prostesc să dai importanţă aprecierilor unui înfumurat ca medicul acela balneolog.

Voiam să terminăm cu Pasi, nu mai aveam poftă de destăinuiri pe tema aceasta. Şi cu energie, cu altă voce, ca şi cum aş fi vrut să mă impun şi să pun categoric punct discuţiei :

— E timpul mesei, am zis, să mergem.

Ieşirăm în curte. Cu toate că nimeni nu se gîndea încă la concediu, la pribegie sub scînteierea soarelui, pe cer se oglindea deja vara.

Simţeam cum mă cuprinde neîncrederea şi o amară melancolie. Mă uitam la chipurile foştilor elevi cu care ne întîlneam prin curte : străini, cu sentimente grosolane, îndreptaţi numai către un interes josnic. „Nu trebuie să beau, mi-am promis. La masă n-am să beau nici o picătură de vin. Cu oamenii ăştia trebuie să fii precaut ; să te încrezi în ei, să laşi inima să-ţi răsune liber, ar fi cea mai mare prostie. Ăştia sînt oamenii pe care i-am urît întotdeauna."

Forţînd nota de veselie, ca şi cum mintea mea n-ar fi fost bîntuită de gînduri, m-am întors către Dufenne :

— Şi zici că nu-ţi aduci aminte de numele aceluia pe care preoţii sperau să-l vadă hirotonisit, uns şi îmbrăcat în haina preoţească aşa ca ei ?

— Chiar la asta mă gîndeam mai adineaori, îmi răspunse sardonic Dufenne, de parcă ar fi urmărit tot cursul gîndului meu şi ar fi hotărît să-mi dea bucuros o mînă de ajutor. Adevărat că mă gîndeam şi mai adineaori, dar nu-mi vine de loc în cap. Îmi stă pe limbă. Parcă e Paternò, dar în timp ce-l rostesc îmi dau seama că nu e ăsta, seamănă dar nu e.

— Ce bine mi-ar părea să-l revăd pe Fiaschi, am spus, acuma din nou sincer, după ce i-am lăsat de o parte pe Pasi şi pe doctorul balneolog, pe Fiaschi, acela care ne-a dus la bordel. Era cel mai descurcăreţ dintre noi, nu cel mai corupt, cel mai descurcăreţ. Atîta doream să ne ducem ! Poate că voia să legăm amintirea lui de ceva. Avea ochi de peşte, cenuşii, stinşi,

ca atunci cînd peştii sînt de mult pe uscat. Dar cheia personalităţii lui era gura, mereu cu o urmă de salivă într-un colţ, pofticioasă şi amară în acelaşi timp. Avea un zîmbet care oglindea două concepţii opuse.

Îmi dădusem seama dinainte că lui Dufenne nu-i făcea plăcere să vorbească de Fiaschi, era pentru el un chin, se enerva cînd pomeneam de el. La auzul numelui lui i se zbîrleau perii de mistreţ, ca atunci cînd îl întrebasem despre preotul cel depravat, acela care se ocupa de teatru şi-l corupsese pe un băiat de la Pistoia. Totuşi chiar el îmi spusese. Dufenne stătuse la internat cinci ani, eu, numai şapte luni. Tot el îmi povestise : pe preotul acela eu nu l-am cunoscut, fusese transferat cu un an înainte de a veni eu la internat.

Şi iată, ca un clopot care începe dintr-o dată să bată, poate pentru că eram şi eu legat de acelaşi păcat, l-am revăzut pe coridorul zilelor ploioase, pe acel coridor pe care abia-l părăsisem, pe acel coridor care-mi apăruse sacru, încrustat de vise, unde se afla bisericuţa adolescenţei noastre — l-am revăzut dintr-o dată pe cleric, pe tînărul preot, pipăind rotunjimile frumosului efeb. A fost un fulger, o clipă, o străluminare rapidă.

Într-o după-amiază însorită, pe cînd toţi erau în curte, eu coboram în fugă scările ce dădeau pe coridor, acolo unde, jos în umbră, se plimba un cleric, avînd de-o parte pe tîrfa trandafirie a tuturor, Alfonsini, şi de cealaltă, pe efebul său personal, descoperit de el însuşi, pe Gilberto, svelt şi plin de graţie.

Desigur clericul se uitase înapoi şi, văzînd că pe coridor nu se afla nimeni, mîna lui alergase pe furiş spre locul rîvnit.

Nu prevăzuse că eu aveam să cobor în fugă scările şi timp de cîteva secunde să traversez coridorul. Mă oprisem, uluit de descoperirea făcută. Am plecat mai departe, dar n-am mai povestit nimănui cele văzute.

Acuma, după ce trecuseră atîţia ani, mi-ar fi plăcut să discut cu Dufenne, să-l întreb dacă şi el îl bănuise pe preotul acela, dacă-şi amintea de efeb etc.

Dar îl cunoşteam bine pe Dufenne, înzăuat cum era cu toate precauţiile, cu sălbăticia lui care trebuia învinsă înainte de a intra în subiect.

Medicul balneolog continua să meargă lîngă mine, însă acum îl ignoram.

VI

Mă hotărîsem. I-am tăiat-o scurt medicului balneolog. Venisem să revăd şcoala ; n-aveam chef să-mi pierd timpul.

L-am apucat pe Dufenne de braţ, am profitat de un mic obstacol în plimbarea din curtea plină de foşti elevi şi am luat-o pe alt drum, lăsîndu-l pe medicul balneolog în plata Domnului.

— Unde e masa ?

— Sub copaci. Ai să vezi. Pe aici ! se grăbi Dufenne, mulţumit şi el s-o şteargă.

— Nu mergem mai întîi prin dormitoare ? întrebai cu o vagă nuanţă de implorare în glas, şi imediat mi-am amintit de masturbaţia grozavă de pe pernă. Ce vigoare blestemată ! De ce nu puteam să spun totul fostului meu coleg de internat, care totuşi era un independent, un răzvrătit împotriva oricărui formalism, un novator ? De ce-i oare atît de greu să spui adevărul ? Chiar şi un adevăr atît de îndepărtat, încît nu mai supără pe nimeni ?

Cît de înţelepţi erau acei lasserieni, pînă şi prin tăcerea lor, chiar dacă printre ei exista vreun ţăranoi cam grosolan ca Portoghesi.

Pe cînd Dufenne şi cu mine urcam spre dormitoare, unde doream să regăsesc castul şi lubricul meu pătuc, îmi răsări în amintire înfăţişarea greoaie şi obtuză a lui don Portoghesi, un lasserian ţăran din Piemont.

Fuseseră zile în timpul cărora am fost susţinut de o neaşteptată capacitate de control, de o profundă răbdare, altfel aş fi ajuns într-o casă de corecţie, într-un balamuc, nu ca medic, ci ca pacient.

M-a susţinut, m-a ajutat Dumnezeu.

N-am îndrăznit niciodată să povestesc aceste lucruri, poate din cauza afecţiunii mele pentru preoţi, deşi, cine ştie dacă o merită.

Se întîmplase un fapt banal ; dar vreau să vă spun de la început că am să-l povestesc pe

scurt, deşi s-a petrecut în numeroase seri şi toţi ceilalţi elevi, cu don Portoghesi în frunte, ori au tăcut ori au fost împotriva mea.

M-a salvat şi faptul că, în ciuda vîrstei, judecam întîmplarea incredibilă, stupidă, absurdă.

Cu o noapte înainte, toţi internii din dormitorul celor mici, şi o parte şi din cei mari, fuseseră deranjaţi şi încîntaţi totodată de un clopoţel care răsuna în întunericul nopţii.

Unii din cei mici se speriaseră, spunînd că era o vrăjitorie. Un altul întrebă dacă era diavolul. Uneori părea că sunetul vine din grădină, alteori de foarte aproape, de sub ferestre.

Se întîmplă ca în nopţile următoare acelaşi clopoţel să sune din nou, excitînd fantezia copiilor, care au dat fuga la ţăranoiul piemontez don Portoghesi să ceară ajutor.

— Ce este ? E cu adevărat diavolul ? Ce vrea ? De ce ne chinuieşte în fiecare noapte ?

Nu ştiu ce s-a petrecut în mintea obtuză a preotului.

Ceea ce ştiu sigur e că într-o seară, pe cînd în dormitorul nostru, al celor mari, „eram deja cu toţii pe întuneric“, s-a reaprins lumina şi don Portoghesi s-a apucat să mă ocărască pe mine.

La primele cuvinte, fiind cu totul nevinovat, n-am înţeles, dar în curînd am fost nevoit să înţeleg. Don Portoghesi înalt, trupeş, cu fruntea masivă, cu sprîncenele stufoase, cu ochii aprinşi în scobitura orbitelor, striga :

— Este unul dintre voi care vrea să-i sperie pe cei mici. Se scoală noaptea şi sună din clopoţel. O să aibă de-a face cu mine ăsta, din Medusa, pe care din milă l-am primit în mijlocul nostru. Să înceteze, altfel am să-i crăp capul. Am venit aici ca să spun şi să-i spun şi lui. Se crede grozav pentru că vine de pe o plajă.

M-am ghemuit în pat. În ciuda vîrstei mele, nu-mi era frică de loc. Înţelesesem că preotul acela bătea cîmpii, gîndindu-se cu jind la viaţa balneară de la Medusa şi cine ştie ce-şi închipuise despre mine, că eram cloaca tuturor viciilor, trimis de diavol, eu, un copil, un adolescent de cincisprezece ani.

Fireşte, după cîteva nopţi, Lenzi, ţăranul care se ocupa cu via şi la care ajunsese probabil povestea presupusului diavol, a dezlegat misterul.

Cea care suna din clopoţel în noapte era doar o biată pisicuţă.

Nevasta lui Lenzi îi pusese de gît pisicuţei sale o zgardă cu clopoţel.

Pisicuţa ieşea noaptea, poate îndrăgostită, şi, plimbîndu-se prin vie, agita clopoţelul care-i atîrna de zgardă.

Ţăranul Lenzi a adus faptul la cunoştinţa lui don Portoghesi. Lucrul n-a mai avut urmări, mai ales că pisicuţei i s-a scos zgarda.

Dacă don Portoghesi ar fi fost un adevărat preot, ar fi trebuit să se întoarcă din nou în dormitor şi să spună că greşise.

Eram un copil şi fusesem jignit. Don Portoghesi mă acuzase, mă arătase ca pe un diavol, numai pentru că veneam de pe plaja din Medusa, în care cine ştie ce mai vedeau preoţii aceia. Ar fi trebuit mai degrabă să fie atenţi la preotul care-l corupea pe frumosul efeb, şi poate chiar pe alţii mai mici ; mi se părea de neconceput o asemenea infamie.

Voiam să mărturisesc toate acestea fostului meu coleg de internat Dufenne, care venise să mă ia de la spital în locul chestorului. Dar îmi dădeam seama că el nu putea fi copleşit cu prea multe adevăruri odată, şi aşa era destul că în oraşul său S. se declarase socialist, se declarase oficial, pe listele electorale, în oraşul S., care era în întregime în mîna preoţilor.

Mesele erau sub ramurile verzi ale platanilor gata întinse.

— Crezi că e timpul să ne aşezăm ?

— Da. Ne putem apropia, răspunse Dufenne.

Mesele se aflau în grădina care pe timpul nostru nu era folosită, era mereu pustie. Mi s-a părut că fostul meu coleg de şcoală mă îndemna să revăd fiecare parte din internat în lumina cea mai favorabilă.

Am traversat coridorul cel scurt, perpendicular pe cel lung — pentru noi celebru, populat de atîtea amintiri — şi am ajuns la masă.

— Stai lîngă mine, l-am rugat pe Dufenne. Să ne aşezăm alături.

Mesele erau deja înțesate de comeseni. Verdele platanilor, miriadele de frunze interpuse între oameni și cer, împrăștiau o lumină delicată. Ți se părea că visezi, că-ți amintești automat de o scenă trăită cine știe cu cît timp în urmă și reînviată acuma, plină de prospețime.

Oaspeții, rudele elevilor, erau bărbați și femei de la țară sau deveniți orășeni de puțină vreme, arendași, muncitori, meseriași, mici negustori obișnuiți să se zbată zilnic, să lupte ca să pună gheara pe bani.

— Astea sînt singurele locuri rămase goale. Să ne așezăm acolo, în colț, să nu fim în văzul tuturor.

O masă lungă servea drept fundal tuturor celorlalte așa cum erau aranjate.

Ne-am așezat. Dar greșisem : era masa autorităților și era goală în așteptarea lor. Ne-am dat seama puțin mai tîrziu, cînd s-a așezat acolo, chiar la mijloc, preotul acela cu fața suptă, cel care vorbise cu atîta pasiune în cursul liturghiei ; el însuși declarase că e mai mare peste toți foștii elevi lasserieni.

— Să ne cărăm de aici. Ar putea să ne ia drept îngîmfați.

— Uite, să trecem aici, aproape. Vom sta foarte bine.

Din fericire, la distanță de cîteva scaune, la capătul unei mese perpendiculare pe aceea a autorităților se aflau patru sau cinci scaune goale.

Ne-am așezat acolo. În fața mea, ceva mai la dreapta, cu două locuri mai încolo, ședea un

tînăr de la țară, cu fața arsă de soare, cu pieptul lat, pe care haina se încrețea în zadar ca să-l cuprindă, desigur tatăl unui elev. Începuse deja o discuție aprinsă cu un om în vîrstă care însă părea că-l urmărește cu prea puțină convingere. Tînărul țăran își dădea drumul, se elibera în sfîrșit de toată vorbăria pe care fusese nevoit s-o înghită în dimineața aceea, la biserică, și pe urmă la teatru și din care nu înțelesese nimic. Acuma însă atacase o temă reală : fotbalul. Era sărbătoare, era duminică, era la masă, se simțea din nou puternic și sigur. Cu voce tare indica meciuri, jucători, metode de joc. Echipa lui favorită era cea din Livorno și cînd îi rostea numele, se lumina. I se părea cu neputință ca subiectele acelea să nu-i intereseze profund și pe ceilalți, pe toți.

Cel în vîrstă schița din cînd în cînd cîte un zîmbet și aproba, dînd din cap, dar era clar că se simțea intimidat și distrat de mediul neobișnuit care-l înconjura. Era un omuleț slab, ars de soare și el, cu o piele așa cum au adesea țăranii, impregnată cu pămînt. Avea ochii mici, pătrunzători, și o neîncredere atavică strălucea în ei. Desigur el rămăsese la țară, pe cînd tînărul devenise de mult orășan.

— Vin autoritățile, îmi șopti Dufenne, cu rînjetul acela al lui subteran și extrem de viu, care-i inunda toată fața, înroșind-o.

— Îi cunoști ?

— Da, pe toți. Sînt aceiași din fiecare an. Preotul din dreapta, după acela în civil, este directorul internatului.

— Acela care rîde ?
— Da. Acuma soseşte excelenţa sa.
— Care excelenţă ?
— Deputatul Bulgarelli.
— Ah !
— Vine în fiecare an, de dragul voturilor. Aici culege destule.
— Trebuie să-ţi cultivi alegătorii.
— Să zîmbeşti, să rabzi, să ai întotdeauna mintea obsedată de alegerile următoare, umilire necesară ca să te menţii deputat. Certurile mărunte, cicatricele ranchiunelor, păcatele prosteşti, mizeria umană sînt temelia de pe care excelenţa-sa îşi ia zborul ca să ajungă la Roma.

Am observat că Dufenne avea un rînjet mai îndesat ; la o străfulgerare a ochilor săi, mi s-a părut a înţelege că-l urăşte pe deputatul acela.

— Cîte zîmbete îndatoritoare va trebui să împartă, am repetat cu voce tare, ceea ce cu o clipă înainte îmi trecuse prin minte. O viaţă zbuciumată ca să fii mereu prezent la orice eveniment, oricît de mic, care are loc în judeţ, nevoit să iei parte la fiecare stupiditate, să te amesteci în toate. Chiar dacă la început eşti altfel, e cu neputinţă ca pînă la urmă să nu devii o muiere care trăncăneşte la fiecare pas prin piaţă.

Ascultîndu-mi bombăneala, Dufenne avea chipul scăldat în lumina aceea care ba pălea puţin, ba se aprindea ca un reflex de aramă.

Acum toate autorităţile luaseră loc, stăteau în faţa noastră, puteam să le distingem în

amănunţime şi aproape că am fi putut auzi conversaţiile lor, dacă ar fi fost duse pe un ton ceva mai ridicat.

Excelenţa-sa Bulgarelli, în centrul mesei, era un bărbat viguros, cu aspect încă tînăr, cu o expresie de epicurian. Din cînd în cînd şoptea ceva la urechea vecinului său — care, mi-a zis Dufenne, era trepăduşul său electoral — şi apoi izbucneau într-un rîs pe care se prefăceau că-l înăbuşe, pentru ca să-l lase apoi dimpotrivă să se reverse.

Preotul cel supt la faţă privea în jur cu focurile mici ale ochilor săi ca două fărîme de jar sfîrîitor, în căutarea unor tineri la care să dibuiască chemarea altarului.

Mai aproape de noi, cam la doi metri, la o măsuţă minusculă, stătea preotul administrator, ţăranul piemontez cel uscăţiv, care la teatru, pe scenă, tot timpul cît a vorbit fanaticul profesor universitar, nu a făcut altceva decît să revizuiască, să dea ultima formă socotelilor sale scrise pe un caieţel.

În toată curtea — învăluită în verdele atîtor frunzuliţe de primăvară ce atîrnau deasupra capetelor noastre — erau împrăştiate mese şi se înălţa un zvon de voci, un ciripit asurzitor de păsărele, din cauza copiilor care erau acolo; de fapt, cei mai mulţi părinţi aduseseră pe micuţii din cuibul lor ca să-i vadă pe fraţii mai mari.

Banchetul, care tocmai începea, era servit de doi sau trei chelneri care se clătinau pe picioare, îmbătrîniţi de ani şi de nenorociri,

şi de elevii înşişi, veseli că în ziua aceea se deghizaseră în picoli cu jachetă albă.

Masa era foarte onorabilă, costa numai o mie de lire şi era sănătoasă şi abundentă.

★

În faţa noastră rămăseseră două scaune goale şi speram că aşa o să rămînă. Dacă le ocupa vreun străin, adio comentarii libere cu Dufenne !

Din fundul curţii, scăldaţi în frageda lumină verde, înaintau profesorul Torricella şi soţia lui, acel profesor cucernic — de care am vorbit deja — care în timp ce eu îmi pregăteam ca un paria bacalaureatul, venea la mine acasă să mă vadă, poate din milă creştinească.

Şi soţia lui era profesoară de literatură, cu ovalul feţei dulce, calmă, dar precisă, măsurată în toate comentariile pe care le făcea.

Soţul, profesorul, directorul, credea din tot sufletul în Madona, în infern, în purgatoriu, în paradis, în sfînta împărtăşanie, şi chiar în dimineaţa aceea se îndreptase cu paşi mărunţi şi umili, către altarul cel mare, cu mîinile împreunate şi ochii în pămînt, cufundat în iubirea-i pentru Isus Cristos, pentru că se pregătea să-i primească sîngele şi trupul.

Cei doi consorţi profesori, învîrtiră de acolo din fundul grădinii farul privirilor şi descoperiră singurele două scaune goale. Adio comentarii cu Dufenne.

Cînd au ajuns exact în faţa noastră ne-au întrebat dacă ne deranjează.

Am spus că era o plăcere pentru noi...

După cîteva clipe au început ultraplicticoasele întrebări şi răspunsuri.

Pentru a-i împiedica să se ocupe de mine, a trebuit să mă ocup eu activ de treburile lor, de copiii care erau cinci, băieţi şi fete.

A fost abordată tema rezultatelor şcolare care erau satisfăcătoare. Şi vacanţele ! Unde-şi petreceau vacanţele ?

Dintr-o dată, glumind, am făcut aluzie la posibile logodne, m-am supărat pe libertăţile pe care şi le iau azi tinerii. Cu un aer aparent superior am zăbovit asupra altor superficialităţi.

Între timp lui Dufenne nici nu-i păsa, asculta şi mă lăsa să mă descurc singur.

De altfel nu-mi trebuia mare trudă, era obişnuita lecţioară spusă pe dinafară. Toţi ştiam acum că lumea se împarte în două : cei puţini care gîndesc liber, şi gloata care se conduce după obiceiurile multiplicate în milioane de exemplare.

Aşa cum îmi promisesem, n-am băut nici o picătură de vin, de teamă ca vinul să nu mă facă să rup zăbala, şi aşa prea întinsă.

Pînă una alta, adevărul e că aşezîndu-se lîngă mine, soţii Torricella îmi întrerupseseră comentariile cu Dufenne. Puteam însă să mă uit primprejur şi, printre altele, apropiata masă a autorităţilor era în raza mea vizuală.

Tocmai la masa aceea inspectorul administrativ al foştilor elevi, aşezat foarte aproape de noi, începuse să mănînce cu o meticuloasă voracitate, complet cufundat în această inde-

letnicire. Își umpluse farfuria cu aperitive, apoi își clădise o movilă de macaroane în farfuria adîncă; dar și aceasta dispăruseră. Acuma se lupta cu fripturile și cartofiorii prăjiți.

Apuca ritmic gîtul sticlei și turna în pahar vinul alb, care trebuia să fie pe gustul său, un vin — după cum îmi șoptise Dufenne — de pe colinele învecinate, curat și cu buchet.

Inspectorul administrativ al asociației foștilor elevi lasserieni era unul din acei țărani care digeră și ard orice cantitate de mîncare, rămînînd ca niște stejari tineri. Avea fălci de atlet.

Soții Torricella au continuat să fie corecți, calculați, plicticoși, politicoși. Și nevasta, care la început parcă promitea un dram de independență, se vătuise toată cu conformism. Profesorul se congestionase la față și luase aspectul unui purceluș de lapte. Și el mînca cu multă poftă și degusta vinul, demonstrînd că pe lîngă suflet — cînd era la masă, numai cînd era la masă, lucru permis și iertat — nu disprețuia nici trupul.

Am încercat să-mi închipui cum se frămîntă cu nevastă-sa în întunericul așternutului; dacă cumva nu abuza — cu permisiunea duhovnicului — de cîte o mică porcărie, cu totul uitată a doua zi dimineața.

Pe neașteptate a avut loc o scurtă ceremonie la care a trebuit să iau parte.

La masa autorităților, deputatul și trepădușul său electoral au început deodată să șușotească, apropiindu-și gura unuia de urechea celuilalt și aruncîndu-și ochii spre mine, ca și cum ar fi spus : „Da, el e. Ei, atunci să facem cunoștință !"

Excelența-sa se sculă ; cu șervetul în mînă se îndreptă spre scaunul meu.

Eu mă și ridicasem, am pornit în întîmpinarea lui. I-am spus, strîngîndu-i dreapta, că mă simțeam onorat.

— Nu știam că și dumneavoastră sînteți un fost elev.

Cu o semiplecăciune am zîmbit, spunînd că așa era ; am făcut încă un semn de deferență și am întrerupt menuetul, așezîndu-mă din nou lîngă dragul meu Dufenne, care nu mă ajuta cu nimic.

Și atunci, ca și cum aș fi avut două registre, unul fals pentru fisc și celălalt adevărat, l-am redeschis pe acesta din urmă și am pescuit iar vechea noastră întrebare care devenise un fel de formulă de înțelegere între noi și un mister pentru străini.

— În sfîrșit, am spus adresîndu-mă lui Dufenne, încă nu ți-ai adus aminte de acela pe care preoții sperau să-l vadă îmbrăcînd haina preoțească ; cum îl chema ?

— Chiar acum îmi băteam capul cu asta, rînji prompt Dufenne. Parcă-l văd, rotofei, oacheș și tare încăpățînat.

În sfîrșit Dufenne mi-a dat o mînă de ajutor. A scos din nou vechile fotografii de pe vremea internatului.

— Ăsta e. Știu că a devenit medic, lucrează la Livorno. Cred că are familie, adăugă gîn-

ditor. Ce ciudă îmi e că nu ne aducem aminte de numele lui !

Profesoara din fața noastră, doamna Torricella, a vrut să vadă fotografiile, care nu i-au plăcut însă de loc. Grupa aceea de băieți îmbrăcați neglijent, avea un iz de casă de corecție, de vagabonzi închiși. Și apoi pozele erau într-un alb-negru foarte contrastant, consecință a tehnicei amatoristice din timpul acela.

— Ăsta cine e ? întrebă și aflînd că tînărul bandit cu șapca cu cozoroc, cu un aer sfruntat, eram chiar eu, a strîns buzele cu dezgust. Desigur ar fi vrut să admire niște tineri distinși, zîmbitori, cu gulerul alb imaculat pe o elegantă uniformă de internat.

— Ăsta este, mormăi încă o dată Dufenne. Nu Paternò...

Masa era pe sfîrșite. Inspectorul administrativ al asociației foștilor elevi continua să zdrobească alimentele ca un stahanovist cu maxilarele-i bine înarmate cu dinți și să înghită lacom. Avea acuma în față o fructieră plină de piersici, pere și mere. Puteam să jur că o va face să dispară fără urmă. Și sticla de vin devenise foarte transparentă.

În momentul acela veni să se așeze între noi, alături de profesorii Torricella, farmacistul palavragiu care la teatru mă copleșise cu vorbăria lui menită în fond să împletească o cunună în jurul persoanei sale.

Se așeză între noi, ca un om din cale afară de înfigăreț, un intrigant imposibil de stăvilit.

Farmacistul și începuse să-și depene cuvintele, cînd Dufenne întinse mîna înarmată cu fotografia în care eram cu toții și-l întrebă, arătînd cu degetul :

— Pe ăsta de aici îl recunoști ? Cum se numește ?

Rapid, dovedind că are reflexe de cumătră căreia nu-i scapă nici o cabală, farmacistul spuse :

— E Domenidò. A murit acum patru luni.

— Degeaba am aflat numele, i-am zîmbit amar lui Dufenne. Numele nu mai folosește la nimic, și am simțit că venisem la internat după patruzeci de ani, ca să mă-ntîlnesc cu moartea, eterna învingătoare a oamenilor, cea care-i face să dispară, îi șterge de pe fața pămîntului, îi încredințează amintirii celor care rămîn.

Farmacistul profită de tăcerea noastră tulburată, a mea și a lui Dufenne, ca să se reverse nestingherit în amănunte.

Domenidò era medic la Livorno, medic la asigurările sociale, și într-o duminică — cu cîteva săptămîni în urmă, într-o duminică așa ca aceasta a serbării foștilor elevi — pe cînd era în mașină cu soția și cei doi copii, simțise o durere surdă-surdă la inimă, o apăsare, un clește care îi strîngea toracele și spusese soției : „Treci tu la volan, eu nu mă simt bine".

Soția se așezase la volan. Se întorceau acasă, spre Livorno, cînd, deodată, soțul s-a aplecat foarte palid spre portieră. Soția l-a atins, l-a

chemat, dar Domenidò n-a mai răspuns pentru că era mort.

Atunci soţia a continuat să conducă, spre spital, pe şoseaua aglomerată de maşini duminicale şi a avut tăria să nu urle, ca să nu-i sperie pe copii care, stînd pe bancheta din spate, cu nasul la geam, nu şi-au dat seama de nimic, continuînd să fie ocupaţi cu traficul febril.

Pe şoseaua care ducea de la S. la internat eu şi Dufenne ne gîndisem şi ne tot gîndisem la Domenidò, îl reînviasem, încuiat şi încăpăţînat cum era şi plin de fanatism, văzîndu-l parcă pornind din banca de la biserică şi îndreptîndu-se spre altarul mare, ca să primească sfînta taină. Era între noi, viu.

Acuma şi Dufenne ţinea capul plecat, ca şi cum ar fi fost orbit ; nici el nu prevăzuse acel eveniment obişnuit şi dominant, care e moartea.

★

Privirea mea alerga prin curtea întinerită de verdeaţă, printre mesele la care stăteau băieţii ; ciripitul lor învingea mohorîta bolboroseală a celor în vîrstă.

Farmacistul continua să vorbească despre Domenidò cu o uşoară nepăsare. Tăcerea noastră prelungită avea rostul să-l facă să schimbe vorba ; începea să se teamă că vestea aceea nu mai era interesantă.

Cei doi profesori Torricella, soţ şi soţie, stăteau aplecaţi cu distincţie asupra farfuriei.

Pentru ei moartea era o dezordine, o nenorocire de care, ca s-o ţii departe, nu trebuia să vorbeşti. Îmi mai revenisem. Nu mai voiam să-l întreb nimic pe blestematul ăla de farmacist, dar întrebarea mi-a scăpat fără să vreau, melancolia care mă copleşise împiedicîndu-mă s-o opresc :

— Dar despre Bertone nu ştii nimic ? Era aici în fiecare an. De ce n-a venit ? Şi în timp ce rosteam ultimele silabe, mă şi cuprinsese teama.

Farmacistul remontat şi plin de voioşie a scuipat alte cuvinte nemiloase :

— E la Pisa, la spital. A avut şi el un infarct. Este încă internat. Trebuie să stea la pat. Nu poate primi pe nimeni, n-are nimeni voie să-l vadă. Nu e voie să intri.

Am rămas tăcut, de parcă nu mi-ar fi răspuns, de parcă nu l-aşi fi întrebat nimic.

(În micul nostru teatru, Bertone juca scena aceea emoţionantă. Bertone în pat, cu infarct, lipsit de puteri, păsărică îngheţată chiar dacă e înfăşurată în pleduri, păsărică zgribulită, agăţată de un fir şi sub ea, peste tot, zăpadă).

Îl revedeam pe Bertone cînd juca la teatru scena ocnaşului cel bun pe care societatea îl ademeneşte şi îl împinge la rău ; în final alerga cît era scena de lungă, lansînd tirade împotriva nedreptăţii, cu un urlet de mistreţ înjunghiat. Era robust şi ca fizic şi ca sentimente, om din Maremma[1] cu fire deschisă, de pe meleaguri biciuite de vînturi, plin de hotărîre

[1] Ţinut în Toscana, de-a lungul Mării Tireniene.

în ochii adînciţi în orbite şi trup îndesat, făcut pentru muncă.

Acuma primise o lovitură de pumnal în inimă, era înfăşurat în spaimă, stătea la pat *şi nu avea voie să vadă pe nimeni,* era deajuns să apară doar imaginea unui om pentru a-i deranja echilibrul plăpînd, înfăţişarea cuiva în puterea vieţii putea să-l prăvălească în moarte. Avea infarct, boala care secătuieşte izvorul vieţii, însufleţirea, căldura. Bertone era în pat, singur, cu frica, fuga, teama, o teamă moale, ca o ploaie pe umeri, pe tot corpul, o transpiraţie densă. În fiecare zi muşchii lui erau tot mai lipsiţi de sînge, sufletul lui tot mai diafan se privea în oglindă, fără să reacţioneze, fără să facă planuri, ori să-şi insufle curaj sieşi şi celorlalţi.

Bertone nu mai e el, e un spectru. Vremea internatului e foarte departe. Zăcea moale, o vrăbiuţă care din cauza zăpezii de o lună de zile nu mai găseşte grăunţe, cu membrele moi, tot mai firave şi nu mai avea voie să vadă pe nimeni, era de ajuns un chip, era de ajuns să vadă viaţa ca să se prăbuşească în prăpastie. Bertone nu mai era generos. Infarctul, care loveşte pe cel care a iubit prea mult.

Am rămas tăcut ca şi cum n-aş fi primit o veste despre Bertone, ca şi cum n-aş fi întrebat de el.

În spatele mesei lungi a autorităţilor fusese pregătită o estradă pe care de cîteva minute se urcaseră nişte copii, nişte elevi. În momentul acela îşi făcea de lucru pe acolo şi un preot tînăr, instructorul corului.

Podoabele acelea de îngeraşi, ca de pe amvoanele unor sculptori ce credeau în sfinţi şi în Madonă, acei băieţi adunaţi pe estradă rîdeau şi glumeau cu o nepăsare ostentativă. Unii erau de o veselie de-a dreptul provocatoare.

Erau cu toţii de o frăgezime ce-ţi dădea dureri de cap, de parcă ar fi insultat iernile cele multe ce le duceam în spinare. Vederea băieţilor acelora era parcă o întîlnire neaşteptată, nas în nas cu primăvara, în timp ce tu eşti încărcat de ierni.

Tînărul preot ce dirija pe estradă îşi desfăcuse braţele ca aripile unei rîndunici şi, ţinîndu-le mai întîi nemişcate, apoi bătîndu-le uşor, cu nervozitate, obţinuse un fel de tăcere pe care n-a vrut s-o prelungească. Dimpotrivă, dînd imediat drumul vocilor argintii, a făcut ca acel sînge fraged, atît de dornic să clocotească în voie, să fie captat într-un şuvoi dirijat de el.

Aceeaşi poveste ca în Capela Sixtină, petrecîndu-se acum la ţară, poveşti ce se repetă de secole. Băieţii au început imediat să cînte şi vocile lor scoteau un sunet frumos, care se lua la întrecere cu verdele miriadelor de frunze ale copacilor.

În capul meu se învîrtejeau două gînduri: Domenidò deja descompus, în pămînt, cu viermii aproape îngreţoşaţi acum de carnea lui; pe Bertone îl aveam în faţă, vorbeam cu el, chiar îmi aminteam acum de dialectul lui de

la Cecina, și felul lui de a-și mișca buzele cînd vorbea.

Pîlcul de îngeri de pe scenă era un buchet de trompete subțiri care se adresau armonios cerului. Mă simțeam înduioșat, eram din nou tînăr, îmi alungasem de pe frunte orice gînd lugubru, înlocuindu-l cu o culoare azurie, lipsită de orice vîrstă.

Pe estradă tînărul preot slobozea al doilea cor de îngeri și imediat al treilea, în grabă, știind prea bine că dacă voia să-i manevreze pe mînjii aceia, trebuia să le dea frîu liber.

Corul acela mi-a redat vlaga. Pe lume se mai află deci și nevinovăție, bucurie, speranță, viitor, nu numai rîșnița aceea de farmacist cu veștile lui.

Soții Torricella, un model de cumințenie, continuau să mănînce corect.

Estrada rămăsese pustie.

Și parcă tot mai răsuna în verdele călduț al curții cîntecul argintiu al copiilor-cîntăreți.

— Trebuie să-l mai răbdăm acum și pe trepăduș, oftă Dufenne, readucîndu-mă la realitate.

— Ce spui ?

— Ăla, trepădușul electoral al deputatului. Uite-l că se urcă pe estradă. În fiecare an face așa.

Era îmbrăcat într-un costum gri, cam uzat ; nouă, care-l vedeam de jos, ne apărea cu pantalonii roșii și atîrnînd. Avea pe față o expre-

sie mieroasă, o licărire, de parcă ți-ar fi făcut cu ochiul în vederea unei aventuri plăcute.

Cît de deosebit era de preotul care, dimineața, la liturghie, se întorsese către foștii elevi și le ceruse să-și dea silința să găsească noi suflete pe care să le înroleze ca tineri soldați ai lui Don Lasser.

Dimineața, cînd începuse să vorbească preotul de la altar, un fost elev meschin, măsurîndu-l pe semne după sine însuși, rînjise : „O să încheie cerîndu-ne bani“.

Acum, foștii elevi cu sensibilitate limitată constatau că avuseseră dreptate. Ascultîndu-l pe trepăduș, jubilau : aici trebuia să se ajungă, asta era viața. Și cu atît mai mult au exultat cînd trepădușul — care era și funcționar la Primărie — a dezvăluit mica viclenie pe care o puseseră la cale. Tuturor foștilor elevi li se va distribui un plic galben ; în acest plic ei să pună cît vor. Dar era evident că într-un plic de hîrtie nu se putea pune mărunțiș, căci monedele l-ar fi găurit. Erai deci obligat să pui înăuntru o hîrtie, cel puțin o hîrtie de o mie.

— Un elev va trece să le adune.

Trepădușul își continua cuvîntarea în favoarea colectei pentru mobilierul bisericii noi, dar din gesticulația lui, din vocea lui de propagandă electorală, din întorsătura frazelor lui, era ușor să ghicești motivul emfazei sale voioase. În sfîrșit în ziua aceea, una singură în tot anul, dar care exista, el, și nu deputatul vorbea ; el era pe podium, el avea să fie cel aplaudat la sfîrșit. Tot anul rămînea anonim,

obscur, scoţînd numai şoapte şi lucrînd pe coridoare.

La serbarea foştilor elevi, în satul său, Collevinci, el era oratorul şi dovedea că se pricepe şi poate să facă treaba asta chiar mai bine decît oricare altul.

Jos, la masa autorităţilor, ca într-o pictură, erau înşirate personajele cele mai de seamă ale serbării. Toţi erau preoţi, în afară de deputat, de trepăduş — care în momentul acela zbiera pe podium — şi de doi civili acolo în fund, despre care Dufenne nu ştiuse să-mi spună cine erau.

Trebuia să se afle şi Battistini printre autorităţi, fanaticul profesor universitar, dar din cine ştie ce motive fusese nevoit s-o şteargă.

Cel mai frumos era preotul de la altar, acela cu faţa suptă. Izolat de toţi, învăluit în spiritualitatea lui, privea departe. Nu se ştie dacă în micii tăciuni lucitori din ochii lui sclipea regretul de a nu se fi realizat ca misionar, sau persista căutarea de „vocaţii“, de tineri soldaţi catolici. Cît despre mîncare, abia ciugulise din farfurii ca o păsărică bolnavă.

Lîngă el era stahanovistul mesei, administratorul delegat, ţăranul piemontez din asociaţia foştilor elevi. În timpul prînzului nu comunicase cu nimeni, nu pronunţase o silabă ; bine înfipt în scaun, mîncase, recules, ca pregătindu-se de o bătălie. După ce făcuse să dispară toate felurile de mîncare, chipul său era neschimbat, identic, de aceeaşi culoare, încît

ai fi putut ajunge la concluzia că ar fi înfruntat şi biruit cu dezinvoltură încă o masă ca asta.

La dreapta lui stătea un preot pe care pînă atunci abia îl observasem ; unul care rîdea adeseori, dezvelindu-şi nişte dinţi foarte curaţi. Avea o sănătate perfectă pesemne. Dar atunci cînd pe podium trepăduşul electoral începu să expună mica viclenie cu plicul galben, chipul lui se lumină aşa de tare de aviditate şi de o adîncă, meschină şiretenie, încît am fost încîntat să descopăr lucrul acesta şi totodată mi-a fost silă. Îşi mişca faţa în toate direcţiile cu un aer de triumf febril pentru acel expedient care prindea în laţ pe fiecare comesean.

Am strîns braţul lui Dufenne :

— Cine-i ăsta ?

Dufenne care era cu ochii pe el, răspunse :

— Directorul internatului.

Făcînd socoteala că fiecare fost elev ar fi dat cel puţin o mie de lire, continua să secreteze bucuria prin toţi porii şi era atît de sincer, atît de ataşat de materie, încît te silea să-ţi aminteşti de puterea interesului.

Deputatul şedea chiar la mijlocul mesei şi avea un zîmbet binevoitor, răbdînd exibiţia trepăduşului său din Collevinci.

În plicul galben atît eu cît şi Dufenne am pus pomana noastră de hîrtie, cîte o bancnotă.

Ne gîndeam deja la plecare. Dufenne îmi șoptise: „Cînd vrei. Cînd vrei tu, o ștergem".

Văzusem destul? Îmi jucau în cap o dată cu un plîns subteran ca un rîu care curge sub scoarța terestră — îmi jucau în cap niște imagini: fuga anilor; Domenidò mort cu cîteva zile înainte, fără să-l mai fi revăzut de cînd se îndrepta plin de dăruire către altar ca să se împărtășească; preotul, care se întorcea spre noi cu fața brăzdată de durere, să ceară ca niște suflete să îmbrace sutana neagră; uscatul preot piemontez, devorator, care acum își scurgea în pahar ultimele picături din sticlă; fanaticul profesor universitar, tiran absolut al copiilor săi; elegantul medic balneolog, prietenul prietenului meu Pasi, torturat de nemți; îl ascultasem pe pisălogul de farmacist; îl revăzusem pe acel Vidussoni, avocat din Pistoia, șmecherul cadru al partidului liberal; și Bertone, Bertone care poate trăgea să moară pe un pat de spital; și internatul mi se păruse mult mai mic; biserica noastră rămasă imaculată, micul teatru, și una și alta și altele, și vorbisem cu profesorul Torricella și cu soția lui. Fusesem atent la toate? Culesesem cel puțin strictul necesar?

— Mergem? l-am întrebat pe Dufenne.

— Da, și se ridică.

— Cum o să-i salutăm pe toți?

— Ajunge pe cîțiva.

Am strîns cîteva mîini de-ale vecinilor, una sau două la masa autorităților, și, prudenți, ca și cum am fi vrut să facem o scurtă recunoaștere și să ne întoarcem, ne-am îndepărtat de pajiștea învăluită în verdeață.

Ca să ieșim, trebuia să traversăm scurtul coridor perpendicular pe cel lung, coridorul *timpului urît* (unde-l surprinsesem pe clericul pervers).

Cînd am ajuns pe la mijlocul lui și scările porneau să urce la dreapta noastră, ne-am adus aminte de dormitoarele pe care mai înainte nu le putusem vedea pentru că la a doua scară găsisem un grilaj de lemn care bara drumul.

— Mai încercăm o dată, am spus eu. S-ar putea ca grilajul să fie deschis.

Am urcat, ca o iscoadă, sus pe scări. Drumul era liber.

— Hai sus!

Treptele erau de ardezie; marginea de lemn a balustradei tocită, știrbită. Pe palier, un dulap era deschis; din despărțituri ieșeau în neorînduială mîneci de jachete ieftine, pantofi de cauciuc pentru sport.

Am urcat încă un etaj. Dormitoarele erau închise cu cheia, dar printr-o crăpătură a ușii am zărit un dormitor ca pentru deținuți, păturile de culoarea șoarecelui, pereții goi, dușumeaua din cărămidă.

— Era un internat pentru săraci. Nu-l țineam minte așa.

— Copiilor li se pare totul frumos. Aici sînt băile, adăugă Dufenne.

Erau niște cămăruțe triste, cu pereți leproși, cu brațul dușului ruginit.

— Să mergem, i-am spus lui Dufenne.

— Bine.

Am ajuns iarăşi pe coridorul *timpului urît.* O clipă mi s-a părut că nişte imagini de-ale mele sînt ancorate acolo, copaci neclintiţi prin rădăcinile lor adînc înfipte în acel pămînt, copaci ce perforaseră ziduri şi acoperişuri şi acuma îşi agitau ramurile umflate de frunze pe cerul imens.

Coridorul acela era scurt, aşa ca viaţa oamenilor după ce a trecut.

— Haidem, mi-am repetat mie însumi, încercînd să alung semnele de întrebare în legătură cu soarta noastră — unde se duce trecutul nostru şi unde viitorul ? — care n-au totuşi răspuns. Şi am ajuns în mijlocul curţii, care era goală, fără vegetaţie ; soarele o stăpînea pe de-a-ntregul.

Ne-a ieşit înainte Del Fabbro, acela pe care-l văzusem în biserică, un coleg de internat rămas minunat de tînăr, exact cum era pe vremuri, care fusese fundaş al echipei de fotbal din Grosseto, intact şi cu pielea netedă, cu părul des şi tăiat tot scurt şi cu ochii limpezi, dar cu tendinţa de a se întuneca sub influenţa rapidă a gîndurilor întortocheate, a sufletului tulbure.

Ne-am salutat şi am crezut că, schimbînd cîteva urări, totul o să se termine. Dar mă înşelasem. Avea să-mi spună ceva, mie, tocmai mie.

— Eşti la balamucul din S. ?

— Da.

— Eşti medic primar ?

— Da, unul dintre medici.

— Preşedintele tău, şeful tău administrativ este de aici, din Collevinci.

— Ştiu.

— Mi-a făcut-o, după Eliberare. Dar uite-aci îmi stă, în gît, nu-l uit eu. Şi din limpezi, ochii lui deveniră de un gri murdar. Îmi stă în gît, a repetat el, şi mişcînd agil braţul, cu trupul bine înfipt pe picioare, îl ghiceai atlet încă în plinătatea puterilor.

— Cînd nemţii au părăsit Corsica, au venit aici, trebuia să-i găzduim. Tatăl meu era secretarul Primăriei, bine-nţeles că i s-au cerut informaţii şi asistenţă, i s-au dat ordine. Atunci am spus : „Internatul nu, de lasserieni nu ne atingem“ şi Del Fabbro arătă clădirea care se ridica alături de noi ca ceva sacru, deasupra oricărei întîmplări. Internatul nu ; şi atunci trebuia ca cetăţenii să-i găzduiască pe nemţi. Am fost nevoiţi să le arătăm casele, să-i însoţim. El, şeful tău, avea două camere, una pentru el, una pentru tatăl său.

„Nu, au spus nemţii. Una singură ajunge. Tu dormit cu tatăl tău împreună. Alta odaie liberă.“ Era drept aşa, continuă Del Fabbro, şi era tot încordat ca pe vremea cînd era fundaş al echipei din Grosseto şi atacanţii adverşi înaintau. Nu se putea face altfel. Tatăl meu era secretarul primăriei...

...Şi apoi, la Eliberare, „mustaţă“, al tău m-a denunţat că am fost colaboraţionist, l-a

denunţat şi pe taică-meu; ne ocoleau toţi. Spune-i că dacă-l întîlnesc îi tai mustaţa, deşi îşi dă aere de om cu carte. Trebuia să duc la spitalul vostru o rudă bătrînă, s-o internez, dar n-am mai dus-o acolo.

— Despre asta, poţi să fii liniştit, am spus eu. Ar fi fost îngrijită ca celelalte, ba chiar mai bine.

— Ei da, eşti tu acolo, îi scăpă lui Del Fabbro.

— Nu numai de asta. Dar e o bolnavă. Toţi s-ar fi purtat cu ea aşa cum trebuie, am răspuns cu energie.

Del Fabbro a făcut o pauză timp de cîteva clipe, a rămas în aşteptare, ca şi cum în mintea lui se năştea o întrebare, sau ar fi fost pe punctul de a-şi potoli furia.

Dar s-a încins din nou, imediat, voia să lămurească temeinic ce tulburare provocase denunţul acela într-un sat cum era Collevinci, cu o administraţie social-comunistă, tatăl lui fiind secretar comunal. Ba chiar acum se aprinse şi mai tare, evocînd un tablou mai general, tratînd cazul său pe o bază mai vastă. Dar eu i-am strîns mîna, l-am salutat cu voce tare, i-am spus că eram bucuros că l-am revăzut şi l-am regăsit exact ca acum atîţia ani, un atlet rămas svelt.

— Ai să rămîi întotdeauna tînăr! am exclamat, şi eram deja la cîţiva paşi de el.

Dufenne îl salută şi el cu surîsul lui mefistofelic, cu faţa lui mare cu reflexe arămii, ca un personaj din Comedia dell'Arte, din cele care par secundare, care figurează ca spectatori, dar de care-ţi dai seama apoi că sînt, mai mult ca ceilalţi, depozitari ai unor adevăruri de neclintit.

Ne-am îndreptat spre ieşire fără să ne întoarcem. Atletul Del Fabbro rămăsese în mijlocul curţii cu o poftă nebună să-şi verse tot focul, toată văpaia nedreptăţilor suferite, peste foştii colegi de internat care i se păreau virgini şi puri numai pentru că de patruzeci de ani încoace nu-i mai văzuse şi nu ştia nimic despre ei.

VII

„Încă mai fierbe totul", îmi spuneam în sinea mea, trecînd dincolo de gardul ce despărţea internatul de exterior.

Niciodată nu-mi imaginasem că ţinutul pisan e atît de frumos. Colinele călduţe şi zîmbitoare de bogăţia verdelui dănţuiau sub fiecare rază, mici, rotunjite, copilăroase, graţioase unduiri ale solului.

Am ajuns în piaţa principală din Collevinci, unde lăsasem maşina şi acum am înţeles mai bine o anumită atitudine pe care dimineaţa o observasem, dar neglijasem s-o comentăm.

Dimineaţa, piaţa principală fusese ciudat de pustie; intrasem şi, da, desigur, ştiau că noi, doi străini, sosisem pentru serbarea foştilor

elevi, dar nu ni se dăduse nici o importanţă, cu o umbră de ostentaţie.

Şi cînd parcasem maşina în faţa cafenelei, doi oameni şedeau pe o bancă, lîngă noi, dar nu se sinchisiseră nici să se uite măcar la numărul maşinii, deşi nu se întîmpla prea des ca sătucul acela să aibă vizitatori, căci aproape nimeni nu nimerea pe acolo.

Acum însă, cam pe la trei după-amiază, cafeneaua era plină, se stătea şi în prag; cîţiva tineri îşi scoseseră scaunele afară, le întorseseră şi, şezînd călare, cu mîinile pe spetează, conversau între ei.

Ca să scoată maşina de unde şi-o parcase, Dufenne trebui să facă repetate manevre, deoarece fusese încadrată de alte maşini, în faţă şi în spate. Scăpînd în sfîrşit din strîmtoarea aceea, avea acum în faţă pe tinerii de pe scaune, care nu dădeau nici un semn că ar lua în seamă truda lui.

I-am rugat să se dea la o parte şi ei au consimţit, dar ca şi cum ar fi fost de acord că trebuie să facă asta din cauza maşinii, nu şi de hatîrul persoanelor noastre.

În sfîrşit ne-am îndepărtat de piaţă, am ajuns pe şoseaua care, cu unduiri dulci şi line, duce la Pisa.

Dufenne începu iarăşi să conducă foarte încet.

Puţin mai înainte, Del Fabbro, încă umflat de supărare, după mai bine de douăzeci de ani, pentru că fusese acuzat de colaboraţionism. Acum, în piaţă, atitudinea aceea atît de evidentă a tinerilor.

— Ai văzut, am spus, cît au fost de ostili în mod civilizat? Ba chiar cu o nuanţă politică, pe deasupra, voiau să ne demonstreze ceva, să ne dea de înţeles că erau contra noastră şi au reuşit.

— Da, răspunse Dufenne manevrînd volanul cu o teamă răbdătoare, cu ezitare. Da, şi dacă ai şti ce frumos îmi răspund cînd întreb de cîte o stradă, atunci cînd vin cu bicicleta. Se strîng în jurul meu, uneori femeile mă întreabă dacă sînt obosit, dacă vreau să mă odihnesc.

— Oamenii din sat sînt împotriva internatului, care trebuie să fie vizuina democrat-creştinilor de dreapta, sau cam aşa ceva. În fiecare an văd sosind foştii elevi şi îşi închipuie că sînt duşmanii lor, duşmanii poporului, duşmanii celor de stînga. Ce fel de conducere are Collevinci?

— Roşie, nu ştiu exact din cine e alcătuită, dar roşie. Sîntem lîngă Livorno.

— Satul suportă acest internat, dar nu-l iubeşte. Cred că şi preoţii au fost desbinaţi.

— Ce-ar fi spus acei tineri care făceau pe indiferenţii în piaţă, dacă ar fi ştiut că eşti socialist, consilier municipal al partidului socialist?

Dufenne zîmbi, ca şi cum nesfîrşitele capcane ale vieţii i-ar procura o mare desfătare şi îşi reluă vorba despre bicicletă:

— Duminica, împreună cu un prieten al meu — dar mă duc şi singur — plecăm devreme. De fiecare dată facem o altă rută;

cunoaştem fiecare drum de ţară. Acum sînt toate asfaltate, se merge bine şi pe ele.

— Şi vă e frică de maşini ?

— Nu. Umblăm pe dreapta. Maşinile ne depăşesc.

— Şi cum te îmbraci ?

— O pereche de pantaloni şi o cămaşă. Dar, la spate, într-o sacoşă, am tot, o flanea, impermeabilul, petecele şi soluţia de lipit, dacă cumva mi se sparge un cauciuc, cu toate că nu ni se-ntîmplă niciodată.

— Şi unde mîncaţi ?

— La întîmplare. Alegem o cîrciumă de ţară. Ne primesc întotdeauna bine şi nu ne încarcă prea mult la socoteală.

— Îmi spuneai că sînt plini de atenţie.

— Da. Vezi, adineauri, în piaţă, nimeni nu catadicsea să se mişte. Dacă aş fi fost însă cu bicicleta şi aş fi avut nevoie de ceva, s-ar fi oferit singuri, fără să le cer, şi încă cu ce amabilitate !

— Te consideră un muncitor, unul de ai lor ; solidaritatea există.

— E poate ceva mai mult. Nu pot să-ţi explic. Nu pot să sufăr maşina asta. O folosesc numai cînd sînt nevoit, ca astăzi.

Am tăcut un moment, şi apoi am continuat :

— Totul clocoteşte. Cît eşti în viaţă totul fierbe.

— Da, l-ai auzit pe Del Fabbro !

— Ca şi cum n-ar fi trecut douăzeci de ani. Se spune că bunăstarea economică a tras o perdea peste toate. Del Fabbro însă nu s-a lăsat înmuiat. A rămas atît de tînăr, de intact, pentru că aşteaptă să se răzbune, să-şi ia revanşa, să lămurească lucrurile. Nu poate să îmbătrînească, trebuie să se menţină proaspăt, treaz, trebuie să-şi amintească totul.

— A repetat toate amănuntele acelei zile cînd s-a dus cu tatăl său să rechiziţioneze camera profesorului, a şefului administrativ al spitalului tău, s-o rechiziţioneze pentru nemţi.

— În cîteva cuvinte a explicat totul. Tatăl său, secretar comunal, care trebuia să facă pe plac celor care comandau în momentul acela... Numai că nu i-a dat prin minte, n-a înţeles că în unele momente, de extremă gravitate, hotărîrile pe care le iei trebuie să fie excepţionale, în plină tragedie nu se poate invoca dreptul de a continua să ne desfăşurăm îndatoririle obişnuite.

Dufenne continua să strîngă volanul maşinii cu putere şi prudenţă şi să nu apese decît uşor pe accelerator.

Era pentru el o zi de sincerităţi şi destăinuiri. Şi am vrut să-l mai stimulez puţin.

— Tu crezi, am spus, că dacă la S. s-ar schimba lucrurile, ţi-ar reproşa cineva că eşti socialist, că ai fost chiar reprezentantul oficial al partidului ?

La S., în indiferent ce situaţie, nu i-ar fi reproşat nimeni nimic, cel mult ar fi profitat vreunul ca să încerce o şicană financiară. Dar m-am amuzat sugerîndu-i lui Dufenne această împrejurare.

S-a concentrat. Continuă să conducă cu obişnuita atenţie, dar gîndul îi era îndreptat spre întrebarea mea.

Desigur, fantezia lui a evocat din nou chipurile duşmanilor pe care fiecare om îi are. Pe faţa lui Dufenne nu a trecut însă nici o umbră de frică, cumpănea lucid lucrurile în loc să-mi răspundă.

— Totul fierbe, am repetat fiindcă mi-era ruşine că i-am pus lui Dufenne întrebarea aceea stupidă şi speram să-l distrag de la ea.

— Totul fierbe şi toate sînt la fel. Nu s-a schimbat nimic în patruzeci de ani, de cînd, băieţi fiind, eram la internat ; fiecare este pe aceeaşi poziţie.

— Uită-te la Vidussoni, avocatul liberal din Pistoia, acela care avea o soră foarte frumoasă. Este identic cu tatăl lui, ştabul fascist, care umbla mîndru, avocat şi el. Şi dacă nu umblă atît de ţanţoş ca tatăl său, care era încredinţat că nimeni nu e mai presus ca el, este pentru că vremurile nu-i mai sînt tot atît de prielnice, pentru că în piaţa din Collevinci sînt tinerii aceia subtili politiceşte, uniţi cu toţii, oameni care îţi poartă de grijă dacă soseşti prăfuit pe bicicletă, dar care te izolează ca pe un peşte într-un acvariu dacă te afli la volanul unui automobil — chiar dacă şi ei au unul. Azi dimineaţă avocatul liberal Vidussoni, colegul nostru de internat, s-a împărtăşit, da, alăturîndu-se profesorului Torricella, dar numai fiindcă voia să cîştige preoţii de partea lui, împotriva poporului.

— Del Fabbro, atletul, fundaşul, e la fel cu avocatul liberal ; e un cocoş, micul burghez care s-a distins şi s-a ridicat datorită vigoarei lui fizice, datorită firii lui semeţe. Pe deasupra, mai e şi mîndru că nu e copil de muncitori, de ţărani, ci însuşi fiul unei autorităţi locale, mică dar autoritate, al unui secretar comunal în faţa căruia, în timpurile trecute, sătenii, ca să-i vorbească, trebuiau să-şi scoată cu umilinţă pălăria.

— Astăzi nu se mai poate întîmpla aşa ceva şi pe fostul atlet Del Fabbro îl roade.

— Democraţia există, s-a făcut un pas înainte ; Italia a progresat prin durere. Del Fabbro nu vede şi nu vrea să vadă nimic, stă tot pe poziţia veche, gata să se bată ca să reintre în posesia privilegiului său. Nu recunoaşte nimic din ceea ce s-a petrecut, nu este ca un creştin care recunoaşte şi celorlalţi un drept, o speranţă...

Mi-am dat seama că vorbeam prea mult, voiam dimpotrivă să aud ce gîndea Dufenne, care era părerea lui.

— Tu pe toate le vezi, eşti atent la toate ! a exclamat el. Ce zi frumoasă este asta pentru mine !

La aceste cuvinte, am simţit un pic de părere de rău, de timiditate, de pudoare, de împotrivire. Voiam să se poarte cu mine ca un prieten, de la egal la egal, ca la internat, rămăsesem acelaşi, nu eram o persoană oficială. Îl consideram mai bun ca mine, invidiam plimbările lui cu bicicleta, era un om liber care sorbea frumuseţea peisajelor su-

blime. În viața lui se purtase cu mult firesc, cu ființa care i-a fost dragă s-a însurat, iar pe cel care fusese rău l-a urît.

— De ce spui asta ? Fac și eu cîte un comentariu. E vorba numai de o îndemînare în a potrivi cuvintele ca să traduc ceea ce îmi trece prin suflet. Mai bine spune-mi... Și în timp ce vorbeam așa, mi-am dat seama că deja se spovedise. În fraza aceea : *„Ce zi frumoasă este asta pentru mine“*, îmi revelase singurătatea lui. Prin călătoriile sale pe bicicletă căuta o comunicare umană, o confidență cinstită, un dezinteres absolut, și aproape niciodată, *poate niciodată*, nu le găsise, iar acasă la el, soția și copilul rîdeau de excursiile sale duminicale...

— Totul fierbe, am rostit în grabă, cu intenția de a scăpa de acest subiect intim și de a continua o conversație pe planuri generale, despre alții.

Dufenne parcă înțelesese tot și cu cea mai suavă naturalețe, cu o voce aproape stinsă :

— Tocmai am vrut să te întreb de Ferzetti, acela pe care tu-l numești „medicul balneolog“, acela cu papionul. Îl cunosc bine, vine în fiecare an la serbarea foștilor elevi. Ce-a pățit ? Ce-l apucase astăzi ? Ce i-ai transmis tu prin amintirea prietenului tău mort ? Suferea de-ți era milă să te uiți la el, părea că-i lipsește ceva ; și totul era în legătură cu prietenul tău, cum se numea ?

— Pasi, Mario Pasi.

— Suferea fără să-i folosească la nimic, era vorba de un lucru trecut, îl chinuia poate

conștiința. Era chiar frumos din partea lui, îl credeam mai ușuratic, indiferent, mereu elegant, scrobit. Nu credeam să aibă sentimente.

— Au fost împreună medici într-un spital... Nemții l-au martirizat pe prietenul meu mai bine de treizeci de zile. A fost încredințat unui specialist de-al lor, locotenentul Karl. Pasi era comisar politic al tuturor formațiilor de partizani din jurul R.-ului ; cunoștea fiecare amănunt organizatoric, toate numele. Dacă ar fi vorbit, ar fi fost arestați și uciși nu știu cîți tovarăși de ai lui, un masacru. Pe deasupra era și chirurg și prin munți se-ntîmpla să fie nevoie de el, așa că știa și numele rudelor...

— În nord a fost lucru mai serios ca la noi.

— A durat și un an mai mult.

— Era chiar prietenul tău ?

— Am fost la Bologna împreună tot timpul facultății. Uram dictatura. S-o spui acuma este inutil, îți mărturisesc. Îi uram pe fasciști. Eram trei prieteni, stăteam de vorbă nopți întregi. Oricum, nu eu, unul din noi trei, C., ne-a răzbunat omorînd peste două mii de fasciști ; comanda unitatea a patra G.A.P.[1] Acuma nu-i prudent să pomenești de așa ceva, nimeni nu mai vrea să-și aducă aminte. Tu știi doar cum este Italia.

— Nici tu n-aveai chef să vorbești cu medicul balneolog.

[1] *Gruppo Armato Partigiano.*

— E adevărat. Sînt plictisit, nu poți să ai răbdare la infinit. Într-un timp partizanii erau considerați binefăcătorii patriei ; imediat după aceea conaționalii noștri i-au insultat cu toții împreună și i-au declarat hoți și delicvenți ; după o altă perioadă, nu mai erau nici criminali, ci numai lași ; și-apoi, după o altă perioadă s-ar putea ca majoritatea italienilor să declare liniștit că partizanii n-au existat niciodată. M-am săturat, gata. Pasi pentru mine este ceva sacru, să-l vorbească de bine ori de rău n-are importanță. Pentru mine el se află în cer, așa ca Sfîntul Iosif pentru o bigotă.

— Ca să-ți explic mai bine, am reluat, nemții au descoperit că Pasi știa tot și au încercat să-l facă să vorbească prin torturile obișnuite. Pasi n-a spus nimic. Atunci au încercat să-l facă să vorbească aducînd un specialist de-al lor, pe locotenentul Karl. O lună l-a martirizat, dar sufletul lui Pasi a continuat să spună nu. Cu cît trupul lui era mai torturat, sufletul parcă devenea mai sfînt, iertîndu-i chiar și pe călăii lui. În sfîrșit l-au spînzurat... Asta-i pricina tulburării medicului balneolog. A trebuit să constate că Pasi credea în fraternitate, că se poate muri pentru un ideal, că săracii sînt și ei oameni, nu numai niște nenorociți.

— Bun, și acum, după mai bine de douăzeci de ani, a comentat Dufenne, medicul cu papion, cum îi spui tu, Ferzetti, medicul balneolog, spera să poată măslui cărțile, voia ca tu să confirmi că Pasi a pățit ceva, un simplu

accident, n-a avut noroc, asta-i tot, nu că a adoptat o atitudine, că i-a înfruntat pe dușmani.

— Ai fost atent ?

— Erați amîndoi tulburați cînd vorbeați.

— Crezi că trebuia să spun mai mult ?

— Nu ! Se înțelegea.

— Cîte lucruri am văzut astăzi, am apucat să spun privind prin parbriz. Cîte noutăți am aflat, cîte amintiri, moartea lui Domenidò, Bertone care are infarct și nu poate să primească pe nimeni. Păcat că n-a venit și Fiaschi, acela de la bordel. O fi încă în viață ? Și internatul... ce sărăcăcios era !

Dar Dufenne nu terminase încă cu medicul balneolog :

— Avea un vierme, un vierme care dormea în el și tu l-ai deșteptat.

— Este conștiința. Noi sperăm că nu există, dar ea... Ar trebui să nu rănim pe nimeni, dar este imposibil.

Dufenne continua să conducă cu o încetineală care începea să-mi fie dragă. În mașina aceea se putea vorbi ca într-un salonaș și între timp, la fiecare cotitură, apărea o altă imagine a ținutului.

— Dar de preotul care-l corupea pe cel din Pistoia este imposibil să nu-ți aduci aminte. Chiar tu mi-ai vorbit de el, i-am spus cu o umbră de ranchiună, ca și cum Dufenne n-ar fi fost sincer cu mine.

— Se numea Pessina, a răspuns imediat și a fost clar că mai înainte, la începutul călătoriei, la întrebarea mea, nu voise să se an-

gajeze pe această temă din pudoare şi apoi, pentru că de mult chestiunea mucoaselor, a scurgerii de umori, îi devenise nesuferită.

— Nu mă interesează nici pe mine, am şoptit. Acuma ceea ce ne apasă este să constatăm fuga anilor. Şi era să adaug : sîntem aproape de moarte — cînd Dufenne mi-a luat-o înainte, m-a prevenit, m-a împiedicat, mi-a reamintit o preocupare a sa. Cum de uitasem de slăbiciunea lui faţă de boli, cît îl obsedau, ce tîrcoale le dădea ?

— Iartă-mă dacă las pentru o clipă poveştile internatului, crezi oare că aş putea să mă îmbolnăvesc de inimă ? Şi devenise mai roşu la faţă, puţin cam albăstrui, profund preocupat, ca şi cum nişte vrăjitoare l-ar fi insultat, agitîndu-i în faţa ochilor vîrfurile unor furci.

Pe moment uitasem de această fobie, dar o cunoşteam ; odată, mai de mult, Dufenne întîlnindu-mă, începuse să mă întrebe cu o febrilitate bolnăvicioasă despre tot felul de boli.

Cine putea să-şi închipuie că în timp ce ne întorceam de la internat, unde scosesem afară din puţ atîtea poveşti jilave, chiar Dufenne, pe care-l consideram tare, cum de fapt şi era, cum puteam să-mi închipui că avea să dea la iveală mica lui slăbiciune, poate unica pe care o avea ? Voia să profite de vechiul său prieten, care pe deasupra era şi medic, ca să-i facă destăinuiri şi să se spovedească şi ca să

fie înarmat cînd îndoielile îl vor asalta pe neaşteptate ?

„Aşa-i, acum îmi amintesc, şi la dus Dufenne încercase să abordeze subiectul acesta", mi-am spus în sinea mea.

Dufenne reluă : — Copilul şi soţia mea zîmbesc cînd plec cu bicicleta, dar spusese asta fără ranchiună, doar ca să găsească o scuză la temerile lui faţă de boli.

Acum am înţeles mai bine, am înţeles mai mult. Dufenne era într-adevăr ipohondru, dar acuma, în timp ce ne întorceam de la internat, ipohondria lui coborîse mai adînc, rădăcinile ei se bălăceau într-un strat mai mîlos. Acea dragă întrebare despre inima lui, dacă era *destul de tare,* nu se ivise din supărare împotriva alor săi care-şi băteau joc de veleităţile lui sportive. Acuma, în timp ce ne întorceam de la internat, întrebarea aceea se născuse din dragoste pentru fiinţa sa, — în ziua aceea îl interesa mai mult să rămînă în viaţă ca să continue să zîmbească sarcastic în culise, să fie sardonicul spectator. Dacă însă inima ceda, ce se întîmpla cu el, cu Dufenne, ce se întîmpla cu atenţia lui, care, chiar dacă era discretă, chiar dacă nu era cunoscută aproape de nimeni, exista totuşi, extrem de vie ? Dacă inima ceda, fiinţa lui atît de acut atentă se strămuta în neant, în pustiu, în anonimat, şi atunci ce nebunie mai era şi asta ?

— Nu, nu. Eşti foarte sănătos. Sînt sigur, am răspuns. Ai să trăieşti o sută de ani. Eşti un model de sănătate, şi am văzut că faţa i se lumina, un zîmbet îi încreţea buzele şi,

ca un copil căruia i-a fost satisfăcut un capriciu, era gata din nou să sporovăiască despre serbarea foştilor elevi.

— De pe bicicletă ai să observi multe alte lucruri, vei continua să ai puterea de a pedala cincizeci de kilometri pe zi.

— Ba mai mult. Pedalez şi şaptezeci.

— Şaptezeci sau optzeci.

— Sper, izbucni Dufenne, eliberat în momentul acela de ipohondrie. Hei, de cîte ori n-am trecut pe aceste străzi cu bicicleta, dimineaţa, cînd soarele abia răsărea şi seara, la căderea primelor umbre, după ce pedalasem toată ziua.

— Şi îţi aminteşti de fiecare amănunt ?

— Ştiu totul despre Toscana, toate curbele străzilor, tot ceea ce se află după o răscruce, clădirile, bisericile, aşezarea cîmpurilor, pomii, şi, după anotimp, fructele din pomi.

— Te invidiez, am spus nostalgic.

— În fiecare duminică ne oprim cînd ici, cînd colo.

— Tu guşti viaţa din plin. Eu, am fost eu în stare de aşa ceva ? Poate nici n-aş avea putere să pedalez atîţia kilometri.

— Se începe cu puţin. Ai o bicicletă ?

— Nu.

— Aş putea să-ţi fac rost de una cu mai multe viteze, de marcă bună, ai putea să şi urci cu ea. Totul e să începi. Aş putea să-ţi fiu ghid, plecăm duminica în zori. Vin să te iau de la spital.

— Nu ştiu dacă o să am putere pentru aşa ceva.

— Ai putea să începi, a spus Dufenne cu vocea unei mame care vrea să-şi îndrume fiul pe calea binelui şi foloseşte toate artificiile, chiar şi blîndeţea glasului.

De la Pisa trebuia să fi intrat deja în judeţul S. Dufenne o lua pe uliţele de ţară cele mai necunoscute mie, la fiecare curbă îmi apărea în faţă un miracol, un peisaj pe care, deşi îl aşteptam, reuşea totuşi să mă surprindă. Şi apoi, mersul acela atît de lent, felul acela de-a conduce automobilul cu o viteză aproape de catîr înlesnea contemplarea, ţi se părea că stai de vorbă în şoaptă cu stăvilarul rîului, cu pîlcul acela de case, cu şirul ordonat de plopi.

Într-adevăr, trebuia să fim deja în inima ţinutului S. pentru că cel dinainte, Pisa, era mai strălucitor, mai capricios, avînd ceva dintr-un joc infantil, dintr-o glumă copilărească, pe cînd regiunea pe care o străbăteam acum era mai sobră, mai ordonată, de o frumuseţe mai severă, dominată mai mult de geometrie.

Între timp mi-a venit în minte ideea cea mai simplă şi mai dureroasă, o constatare logică : „Peste puţin ajungem, îl salut pe Dufenne şi cine ştie cînd ne vom mai vedea, dacă ne vom mai vedea vreodată. Şi nu ne-am spus nimic, sau atît de puţin ; cîte amănunte de la serbare mai aveam de comentat. Bine cel puţin că Dufenne conduce încet, altfel n-am fi putut schimba nici puţinele vorbe pe care le-am schimbat.

Am socotit cîte minute îmi rămîneau cu Dufenne ; îmi venise chef să-l întreb despre

viaţa lui intimă, despre soţia sa, despre fiul lui.

— Chiar rîd cînd te întorci din excursiile tale cu bicicleta ?

— E greu să faci ceea ce vrei, a spus calm. Totuşi le-am explicat : procedînd aşa mă simt mai bine, în timpul săptămînii sînt mai relaxat.

— Cîtă frumuseţe ai văzut ! Colinzi prin Toscana. Sînt un prost că n-am procedat ca tine. Te îmbeţi de armonie, de puritate.

— Mi se pare că renasc cînd vine duminica.

— Şi cine este prietenul ăsta al tău ?

— Un inginer. Cred că cei de acasă rîd şi de el. Dar adeseori mă duc singur.

— Vorbeşte-mi despre soţia ta.

Nu s-a eschivat şi după accentul intens al vocii mi-am dat seama că o iubea. O considera excepţională, unică, cu ea fusese fericit ; fusese sclavul ei şi viceversa. Excursiile duminicale fuseseră un vulcan în erupţie, dar cît se poate păstra caldă cenuşa în cuib ! Mi-a povestit diverse amănunte : ea era farmacistă, şi el avocat ; dar într-o zi, cînd ea s-a îmbolnăvit, el s-a apucat să înveţe regulile farmaciei, să servească clienţii neglijîndu-şi biroul, să studieze medicamentele. Şi cînd starea soţiei s-a agravat şi n-a mai putut să coboare în farmacie, a înlocuit-o. Cînd nu era sigur de ceva, urca scările ca s-o întrebe. Ea din pat îl învăţa cu blîndeţe.

— N-am pierdut nici un client. La urmă ştiam să dau şi sfaturi. De-ai şti ce bine citeam reţetele !

— Şi nu te-ai mai dus la birou ?

— Nu. Mi-am luat concediu. Apoi soţia mea s-a făcut bine şi i-am redat farmacia fără nici o pierdere. Eu m-am întors la birou.

Încet, tot mai încet, automobilul înainta către balamucul meu. Curînd trebuia să-l părăsesc pe Dufenne. Îmi simţeam sîngele greu, poate din cauza verii iminente, poate pentru că era încărcat de regrete, nostalgii după timpul de altă dată, de durere pentru tinereţea noastră atît de nenorocită, strivită de dictatură, la care se adăugaseră războaiele şi perioada de după război.

— Ce bine cunoşti tu aceste drumuri de ţară !

Foarte binevoitor, Dufenne mi-a repetat imediat :

— Ai putea veni şi tu. Îţi recomand bicicleta perfectă : mergem împreună s-o cumpărăm. Duminica viitoare plecăm. Vin eu să te iau, sau facem cum vrei tu.

Îl invidiam şi-l admiram. Eram mulţumit că fusese mereu fericit. Cunoştea calmul, aşteptarea, ştia tot, şi de aceea mii de expresii, de la sardonic la tragic, la burlesc, la vesel, îi luminau chipul.

Cu durere am zărit zidurile grădinii spitalului de nebuni.

— Am ajuns. Adică : *eu am ajuns*.

— Acuma vine urcuşul acela abrupt.

— Cel de la Falaschi.

Cerul triumfător de vară mi se păru etern. Gardul de la intrarea de jos era la cîţiva metri.

— Şi băiatul tău?

— Este licenţiat în farmacie.

— Pe toate le-ai aranjat. Şi aş fi vrut să-l întreb: „Îi faci confidenţe? Sînteţi prieteni? Ai în fiul tău o consolare, un sprijin?"

Dufenne mi-a cruţat întrebarea:

— Se sfătuieşte cu soţia mea, nu cu mine, şi a spus asta fără ranchiună, vorbind ca de un destin, de o fatalitate. Spera ca fiul lui să fie ca el, să aibă în suflet discreţie, gelozie, neîncredere, nelinişte şi, mai presus de toate, acel fel de a cultiva în fiecare ceas sentimente care, dacă sînt manifestate, pierd din transparenţă, din adîncime.

— Mi-ar face plăcere să-l cunosc.

— Dacă dai într-o zi pe la noi, a spus Dufenne fără nici o încurajare.

Automobilul era în vîrful urcuşului.

— Am ajuns, am zis, ca şi cum ceva era pe cale să se sfîrşească.

Nu văzusem niciodată peisajul toscan atît de dureros de frumos, o faţă de o excepţională frumuseţe, lovită de o tristeţe fără leac.

Am intrat în spital pe poarta din fund, pe la intrarea de jos. Acum trebuia să urcăm curba lină, un drum în umbra platanilor şi a zidurilor acoperite de viţă americană.

În cîteva clipe am fost sus, pe esplanada de la intrarea superioară. Trebuia să ne despărţim. Maşina s-a oprit.

Am rămas cîteva secunde nemişcaţi pe locurile noastre în maşină. Cîte comentarii mai aveam de făcut despre toate cîte văzusem!

— Acum trec pe la Berlinga, pe la chestor, şi-i spun că m-am executat, că ne-am dus şi ne-am întors, a rostit Dufenne cu voce scăzută, şi am fost nevoit să constat din nou marea lui modestie; se considera un simplu însoţitor, îşi îndeplinise misiunea.

— Adio. Am petrecut o zi împreună, am zis.

Ne-am strîns mîna. Nu ne-am spus: „Dă-mi un telefon". Sau: „Să-mi scrii". Nu ne plictisisem niciodată unul pe altul.

Încet, Dufenne a întors automobilul, am văzut faţa lui din profil.

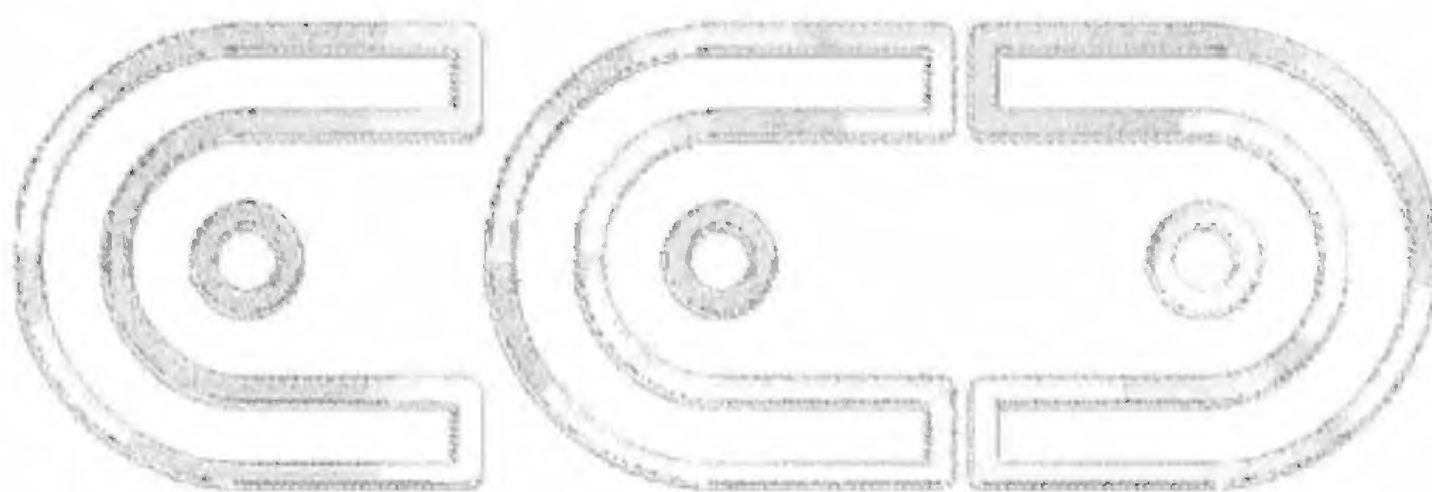
Rămăsesem singur, în pragul camerei portarului. În faţa mea erau pavilioanele...

— Eu rămîn tot cu voi, cu voi nebunii. Viaţa mea a fost alături de voi... Sînt aici de aproape treizeci de ani. Au mai existat şi alte lucruri, dar eu cu voi am trăit, în fiecare dimineaţă, după-amiază şi noapte... Cu voi, nebunii, mereu cu voi.

Lucrarea executată sub comanda nr. 3113 la Oficiul Economic Central „Carpaţi", Intreprinderea poligrafică „Bucureştii-Noi", str. Hrisovului nr. 18 A, sectorul 8, Bucureşti

COLI TIPAR : 4,25

Scanare și prelucrare digitală

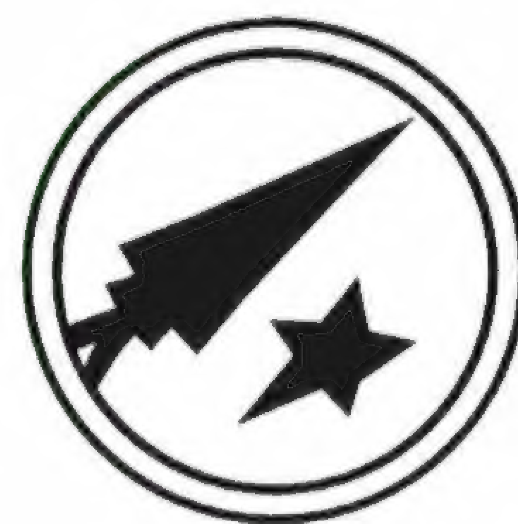
de

Anonim

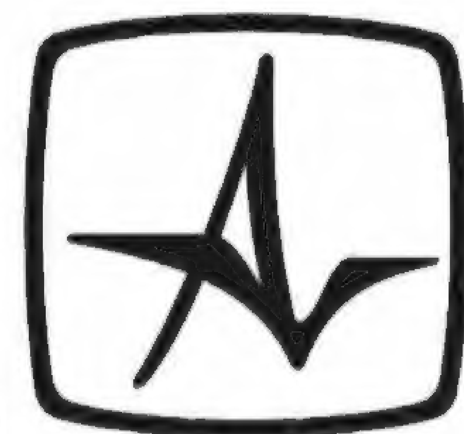
și

CAT Graur

Antwerpen

2023

